

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

XƏLİLLİ AYSEL

(Magistranın A., S.A., A.A.)

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

**Mövzu: “AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ
ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

İstiqamət və onun şifri

060401Dünya İqtisadiyyatı

İxtisas və onun şifri

Gömrük işi

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

İ.e.n. N.İ. Muradov_____

I.e.n M.M.Aslanova

Kafedra müdiri_____ İ.e.d. prof. A.Ş. Şəkərəliyev

BAKİ-2017

XƏLİLLİ AYSEL

“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”

MÜNDƏRİCAT:

GİRİŞ	3
I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN SOSIAL-İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ ONUN TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1. Gömrük siyasətinin formalaşmasının sosial-iqtisadi zəruriyyəti.....	9
1.2. Gömrük siyasətinin təkamülü.....	18
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ	
2.1. Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşmasının mərhələləri.....	28
2.2. Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təhlili.....	36
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiya problemləri və gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri.....	49
3.2. Gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi..	58
NƏTİCƏ	71
SUMMARY	74
PE3IOME	75
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	76
REFERAT	80

GİRİŞ

Problem in aktualığı. Hazırda iqtisadiyyatımız üçün ən vacib məsələlər milli istehsalın dirçəldilməsi, müasir rəqabətqabiliyyətli məhsulların buraxılışının artırılması, yerli istehsal məhsullarının dünya bazarına çıxması, eləcə də yerli istehsalçılar üçün istehsalın inkişafı və istehsal məhsulların xarici rəqabətdən müdafiəsi üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Dövlətin keçirdiyi səmərəli xarici ticarət siyasəti bu yöndə mühüm yer tutur. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi iqtisadi fəaliyyətin ayrılmaz hissəsidir.

Ümumilikdə ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin ən mühüm komponentləri bunlardır:

- dövlət maraqlarının və məqsədlərinin təmin olunması;
- dövlət suverenliyinin və müstəqil inkişafının dəstəklənməsi;
- ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə, dünya ticarətində, ixtisaslaşmada və istehsal kooperasiyasında iştirakının optimallaşdırılması.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin mahiyyətini daxili və xarici proseslərin istənilən, hətta ən əlverişsiz şəraitində bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını və dünya bazarında milli maraqların qorunmasını təmin edən dövlət və biznes strukturlarının hazırlıq səviyyəsi kimi açıqlamaq olar.

Ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, o cümlədən, gömrük siyasətinin formalaşdırılması, cəmiyyətdə sosial-siyasi sabitliyin saxlanılması, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, milli maraqların müdafiəsi üçün mexanizmlər yaratmaq istəyi və qabiliyyəti ilə təmin olunur. Ölkənin iqtisadi təhükəsizliyinin ən mühüm sahələri kimi maliyyə, enerji, hərbi, informasiya və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasını göstərmək olar. Bu məsələlər ölkənin səmərəli gömrük siyasəti nəticəsində həll olunur. Ölkəmizdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması keçmiş SSRİ respublikalarının vahid kompleksə inteqrasiya olunmuş plan iqtisadiyyatının doğurduğu problemlərlə qarşılaşır. SSRİ-nin tərkibində olan respublikaların iqtisadiyyatı nəhəng ittifaq miqyaslı sahələrin maraqlarına uyğun, istehsal

vəsaitlərinin qeyri-bərabər yerləşdirilməsi şəraitində fəaliyyət göstərirdi. 20-ci əsrin 90-cı illərinin əvvəlində müstəqillik qazanmış digər keçmiş sovet respublikaları kimi, Azərbaycan da, özünün rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatını qurmalıdır.

Araşdırmanın məqsəd və vəzifələri. Mövzuya uyğun olaraq, dissertasiya işində xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin təhlili, bu sahədə müsbət nəticələr əldə etmək yolları araşdırılmışdır. Gömrük-tarif və qeyri tarif tənzimlənməsinin səmərəli fəaliyyət mexanizmi ölkədə idxal-ixrac mallarının axımının həcmnin çoxalmasını və xarici ticarət əməliyyatlarının yüksəlməsini təmin edir. Bu şərtlərdə Azərbaycan Respublikasında fəal və balanslaşdırılmış gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edir. Problemin təhlili bu sahədə fəaliyyət göstərən mütəxəssislərə peşakar fəaliyyət aparmaq üçün geniş bilik və bacarıq kompleksinə sahib olmaq imkanı verir.

Araşdırmanın məqsədi Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinə ən səmərəli gömrük məhdudiyətləri tətbiq etmək üsullarının müəyyənləşdirilməsidir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına dövlət bilavasitə yardım edir. Dövlət, milli iqtisadiyyatı, istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarını qoruyur, eyni zamanda, yerli məhsulların dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyası üçün sərfəli şəraitlər yaradır. Bu səbəbdən, gömrük siyasətinin məqsədlərindən biri, xarici ticarətə stimullaşdırıcı təsir etmə və bunun hesabına əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat şəraitinin yaxşılaşdırılmasıdır. Azərbaycan bu mənada istisna deyil və dissertasiya işinin əsas vəzifəsi ölkədə gömrük siyasətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

İşin metodoloji və informasiya bazası. Dissertasiyada əsasən gömrük siyasəti tədbirlərinin həyata keçirilməsinin iqtisadi zəmini və nəticələri təhlil edilir. Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin alətləri xarakterinə görə iki qrupa bölünür - tarif, yəni gömrük vergi və rüsumlarının istifadəsinə əsaslanan metodlar və qeyri-tarif,

birbaşa kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqi metodları. Gömrük tarif və qeyri tarif tənzimləmə metodlarının tətbiqinin effektivliyi A. Smit, D. Rikardo, C.M. Keyns, P. Kruqman, M. Porter və digər iqtisadçıların əsərlərində, ÜTT qərarlarında öz əksini tapmışdır. İşin informasiya bazasını bu sahədə mövcud olan fundamental araşdırmalar, eləcə də, Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi və ölkənin bağlamış olduğu beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Xarici ticarət sahəsində dövlətin əsas vəzifəsi ixracatçılara öz məhsullarını mümkün qədər çox çıxarmağa kömək etmək, onların mallarını beynəlxalq bazarda daha çox rəqabət qabiliyyətli olmaqlarını təmin etmək, həmçinin xarici malların daxili bazara girişini məhdudlaşdıraraq, istehlak bazarını qorumaqdan ibarətdir. Metodologiya – hər hansı bir fəaliyyətin təşkilinin tədqiqat üsuludur. Gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi prosesinin tədiqi zamanı empirik tədqiqatların nəticələrinə istinad olunmuş, statistik materiallardan istifadə edilmiş, elmi abstraksiya, analiz və sintez, deduksiya və induksiya metodları tətbiq olunmuşdur.

Dissertasiya işi üç fəsildən ibarətdir. Birinci fəsil “Gömrük siyasətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun tətbiqinin nəzəri-metodoloji əsasları” adlanır. Bu fəsildə gömrük siyasətinin formalaşmasının sosial-iqtisadi zəruriyyəti və gömrük siyasətinin təkamülünün nəzəri-praktiki əsasları tədqiq olunmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin formalaşmasının mərhələləri və müasir vəziyyəti” adlanan ikinci fəsildə Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşmasının mərhələləri və Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti təhlil olunmuşdur.

Uçüncü fəsil Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə həsr olunub. Bu fəsildə Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiya problemləri bununla bağlı gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri, eləcə də gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi məsələləri təhlil olunmuş, konkret tövsiyələr verilmişdir.

Dissertasiya işində elmi yenilik. Müasir mərhələdə xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən inkişaf etmiş formasıdır. Onun zərurətinə aşağıdakı amillər səbəb olur:

- Birinci, dünya bazarının formalaşması kapitalist istehsal üsulunun yaranması üçün tarixi şərtlərdən biri idi. Hələ kapitalın ilkin toplanması dövründə ticarət əlaqələri ayrı-ayrı ölkələrin sərhədlərini aşmışdır.
- İkinci, müxtəlif ölkələrdə iqtisadi sahələrin qeyri-bərabər xarici ticarəti faydalı edir. Daxili bazarda satıla bilməyən mallar ixrac edir.
- Üçüncü, iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində istehsalın durmadan genişləndirilməsi nəticəsində daxili bazarların tutumu firmalara kifayət etmir, onlar üçün iri tutumlu xarici bazarlara çıxışı zəruri edir.

Gömrük siyasəti milli səviyyədə iqtisadi maraq və dəyərlərlə obyektiv iqtisadi qanunların kəsişməsi mühitində müəyyən edilir və dövlətin xarici ticarət fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan, yerli istehsal sahələrini xarici rəqabətdən qorumaqla yanaşı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya məsələsini eyni zamanda həll etməlidir. Bu məsələlərin həllində gömrük siyasəti müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1997-ci ildə gömrük işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı söylədiyi fikirlər çox aktualdır:

“...Həqiqi gömrük işini təşkil etmək üçün iki əsas şərt lazımdır. Birincisi, gömrük işçisi gərək bilikli olsun, öz peşəsini yaxşı mənimsəmiş adam olsun, mənəviyyatca təmiz olsun, müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinə sadıq olsun. İkinci tərəfdən, gərək onun təcrübəsi ola, biliyi ilə yanaşı, maddi texniki bazası, müasir texnikası, ləvazimatları olsun. Bunları yaratmaq lazımdır”(1)

Azərbaycan Respublikası keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayır və bazar iqtisadiyyatına doğru inkişaf yolundadır. Aparılan islahatlar yeni təsərrüfat sisteminin yaranmasına xidmət edir. Son illərdə gömrük işində baş vermiş mühüm

dəyişikliklər nəticəsində bu sahədə idarəetmənin təşkili mürəkkəbləşmiş, yeni institutlar yaranmış, gömrük qanunvericiliyi müasir tələblərə uyğun hala gətirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbul olunmaq istəyi ondan daha fəal xarici iqtisadi siyasət yürütməsini tələb edir. Bunlar xarici iqtisadi biliklərin elmi işlənməsindən, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsindən tutmuş, əmtəə nomenklaturasının, gömrük siyasətinin prinsiplərinin formalaşmasına, gömrük alətlərinin unifikasiyasına qədər geniş islahatları nəzərdə tutur.

Azərbaycanın gömrük siyasətinin ən mühüm prinsiplərindən biri - Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin vahidliyidir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə görə “Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahid gömrük ərazisidir. Gömrük ərazisinə Azərbaycan Respublikasının quru ərazisi, daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi (o cümlədən, orada yerləşən adalar, süni adalar, qurğular və tikililər) və onların üzərindəki hava məkanı daxildir”(2).

Gömrük siyasətinin vahidliyi gömrük ərazilərinin və sərhədlərinin vahid prinsiplər üzərində qurulmasını, iqtisadi və hüquqi cəhətdən vahidliyini nəzərdə tutur. Beynəlxalq texniki inkişafı ayaqlaşmaq üçün, hazırda respublikada gömrük orqanlarının istifadə etdiyi texnika və texnologiyaların müasirləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycan üçün, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə sıx təmasda olmaq dövrümüzdə ən mühüm məqsədlərdən biridir. Bu təşkilat xarici iqtisadiyyatda tariflərlə və qeyri-tarif tənzimləmələrinin qaydalarını tənzimləyir və təkmilləşdirir. ÜTT-nin əsas prinsip və qaydaları, qarşılıqlı ticarətdə heç bir ayrı-seçkilik tanımayan, ən əlverişli rejim prinsipinin tətbiqi, xarici mənşəli əmtəə və xidmətlərə milli rejimin tətqdim edilməsi, ticarət mübahisələrinin məsləhətləşmə və danışıqlar yolu ilə həllidir.

Azərbaycan genişmiqyaslı iqtisadi islahatlara 1995-ci ildən başlamışdır və 1997-ci ildən ÜTT-yə üzvlüyə namizəddir. Keçən müddət ərzində ölkədə inflyasiya prosesi dayandırılmış, pul tədavülü sabitləşdirilmiş, xarici iqtisadi fəaliyyətdə və valyuta bazarında kifayət səviyyədə liberallığa nail olunmuş, iqtisadiyyatın artan tempi inkişafı təmin edilmiş, onun şaxələnməsi yolunda mühüm addımlar atılmışdır.

Ölkələr iqtisadiyyatın xarici amillərlə və qarşılıqlı əlaqəliliyi baxımından ixrac yönümlü, idxalı əvəz edən və ya iqtisadi inteqrasiya inkişaf modellərindən birinə uyğun xarakterizə olunurlar.

Lakin, xarici iqtisadi fəaliyyətin dinamik inkişafını və Azərbaycanın dünya ticarət sistemində daha sıx inteqrasiya olunmasını təmin edəcək gömrük siyasəti kompleksi zamanın tələbinə uyğun olaraq, daim təkmilləşdirilməlidir. Günümüzdə qarşımızda duran ən vacib məsələlər, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlük prosesinin sürətləndirilməsi, ixracatın əmtəə strukturunun şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılmasına yönəlmiş gömrük siyasəti tədbirlərinin işlənilməsi və həyata keçirilməsidir.

İstənilən ölkənin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti əsasən iki problemi öyrənir:

1. Ölkə, xarici ticarəti stimullasdırıcı və məhdudlasdırıcı alətlərin hansından və necə istifadə etməlidir?
2. Gömrük siyasətinin tətbiqindən əldə olunan qazanc və zərər nədir və nə qədərdir?

Gömrük siyasəti – ölkənin xarici ticarət siyasətinin ən vacib tərkib hissəsi olub, xarici ticarəti stimullasdırıcı və məhdudlasdırıcı alətlərindən effektiv istifadəni nəzərdə tutur. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi, Azərbaycanda gömrük siyasətinin müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi yollarının, xarici ticarəti stimullasdırıcı və məhdudlasdırıcı alətlərindən effektiv istifadə metodlarının tədqiq olunmasıdır.

I FƏSİL. GÖMRÜK SIYASƏTİNİN SOSIAL-IQTISADI MAHIYYƏTI VƏ ONUN TƏTBIQININ NƏZƏRI-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Gömrük siyasətinin formalaşmasının sosial-iqtisadi zəruriyyəti

Gömrük işi çox qədimdə, iqtisadi inkişaf nəticəsində əmək bölgüsü və bu prosesin yaratdığı əmək məhsuldarlığının artımı nəticəsində yaranmışdır.

Əmək məhsuldarlığının artımı mal artıqlarının yaranmasına səbəb oldu. Bu əsasda mübadilə, sonra isə alqı-satqı həyata keçirilirdi və beləliklə, malların daşınması və alqı-satqısı ilə məşğul olan xüsusi təbəqə - tacirlər təbəqəsi yarandı. Bununla bərabər, malların torpaqlardan keçməsinə görə, ticarətin baş tutduğu yerlərdən istifadə və s. üçün ödənişlər yığılmağa başladı. Lakin, bu ödənişlər müasir mənada gömrük yığımları deyil, dövlətin və ya şəhərin xəzinəsinə daxil olan vergi - fiskal yığımlar idi. Gömrük yığımlarına daha yaxın olan ödəniş formaları ölkə ərazisində daşınan malların təhsükəsizlik təminatı və hərəkət zamanı göstərilən xidmətlərə görə alınan haqq və yığımlar idi. Dövlətin inkişafı onun ordu, polis, inzibatçılıq kimi institutlarının yaratmasına ehtiyac doğurdu və bu institutların təminatı üçün əlavə vəsaitə tələbat yarandı. Xəzinənin doldurulması ilə vergi orqanları məşğul olurdu. Onların vəzifəsi ancaq əhalidən vergi yığımı deyil, həmçinin bazarlarda, yollarda, dəniz limanlarında, ticarət haqlarının toplanması idi. Tarixi faktlar təsdiq edir ki, qədim dövrlərdə gətirilən mallara rüsumlar bu və ya digər inzibati orqanın qərarından və mövcud ticarət konyukturasının asılı olaraq, dəyişirdi. Məsələn, bizim eradan əvvəl III əsrdə bugünkü İspaniyanın cənubundakı Andalusiya əyalətində yerləşən Tarifa şəhərində, Cəbəllütariq boğazından daşınan malların adı, onun ölçü vahidləri və yığılan ödənişin miqdarını göstərən cədvəl tərtib olunmuşdu. “Cədvəl malların siyahısını, rüsumun miqdarını və tətbiq olunma qaydasını sistemləşdirirdi. Rüsumlar malın dəyərinin 0,01-dən 0,1-dək dəyişirdi və şəhərin adına görə “tarif” deyə adlandırılırdı”(16).

Gömrük tarifi, tarix boyu, dövlət xəzinənin zənginləşdirilməsi və milli iqtisadiyyatın qorunması üçün mühüm vasitə olmuşdur. Tarif dərəcələri iqtisadi konyukturu nəzərə alaraq, artıb-azalırdı.

“Dövlətlər, tarif cədvəlindən istifadə edərək, onu öz ehtiyaclarına uyğunlaşdırırdılar. Praktiki olaraq, o zaman xəzinəyə daxilolmaların 80% -i gömrük rüsumları hesabına təmin olunurdu”(16).

Beləliklə, obyektiv xarakterli, sistemli uçot tələb edən gömrük rüsumunun - vahid tariflərin tətbiqi bu sahədə ciddi irəliləyiş oldu.

Л.Н. Марков yazır ki, vergi sisteminin inkişaf təkamülü qədim dünyada əşyalar üçün verginin ixtirasına gətirib çıxarmışdır. "Ən qədimdən fərdi vergilər, mallarının idxalatı, ixracatı və istehlakı üçün tətbiq olunan rüsumlarla müşayiət olunurdu"(17).

Lakin, tarif və rüsumların obyektiv təbiətinin layiqincə qiymətləndirilməməsi dağıdıcı nəticələrə də gətirirdi.

Məsələn, qədim Karfagendə Hannibal, gömrük tarifi sistemini tətbiq edərək, xəzinəni doldururdu və bu vəsaitlə Roma ilə müharibə apara bilirdi. Lakin, onun gömrük rüsumları hesabına gəlirlərin mümkün qədər çox yığmaq arzusu və tariflərin artırması öz mənfi tərsirini göstərdi: ölkədə qaçaqmalçılıq geniş vüsət aldı və bununla da iqtisadiyyat zəiflədi. Rüsumlar yüksək olduğu üçün, gətirilən malların qiymətləri artır, eyni zamanda qaçaqmalçılıq yolu ilə bazara daha ucuz qiymətə mallar gətirilirdi. Dövlət bundan uduzurdu, çünki xəzinə pul daxilolmalarının tamamını ala bilmirdi. Bu proseslər təkcə Karfagendə yox, həm də Aralıq Dənizinin digər dövlətlərində baş verirdi, bu da qədim dövlətlərin süquta uğramasının səbəblərindən biri oldu.(18)

Tarixçilər bildirirlər ki, gömrük rüsumlarının artırılması ona gətirib çıxardı ki, Attika sərhədlərində yalnız quldurlar, qaçaqmalçılar və gömrük qoruyucuları yaşayırdı. Qədim Romada bu vəziyyət daha da gərgin idi, çünki iş rəsmi rüsum yığımı proseduru ilə bitmirdi. Publikanlar (rüsum yığanlar) əcnəbilərə qarşı açıq-

aşkar özbaşınalıq edirdilər, onlardan əlavə vergi toplayırdılar ki, nəticədə bu hallar ticarətin azalmasına və tacirlərin lazımi malların Romaya gətirməkdən imtina etmələrinə gətirib çıxardı(19, səh.5).

XII əvvəlində Palmirada (Suriya) sui-istifadə hallarından qaçmaq üçün gömrük qaydaları – Palmir gömrük tarifi təsbit olunmuşdu. Tarif, daş üzərində həkk olunmuşdur.

Beləliklə, dövlət xadimləri gömrük işinin obyektiv xarakterini təcridən başa düşürdülər və gömrük siyasətinin dövlətin inkişafı və möhkəmləndirilməsi üçün istifadə imkanlarını qiymətləndirirdilər.

Tarixə ekskurs bunu göstərir ki, gömrük işinin dövlətin ictimai-iqtisadi quruluşu ilə sıx əlaqəsi var. V əsrdə natural təsərrüfat pul təsərrüfatına keçir. Təsərrüfat fəaliyyətinin məqsədi pul qazanmaq olur. Gömrük siyasəti bu zaman yığıcı təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilirdi.

VII-XI əsrlərdə gömrük işi mal mübadiləsinin tənzimlənməsi üçün alətə çevrilir, gömrükçülər isə dövlətlərdə yüksək status alır. Uzun əsrlər boyu dövlətlərin hökmdarları və yerli hakimiyyət gömrükçülərin təmənnəsizliyini və qərəzsizlik vurğulamaq istəyirdilər. Faktiki olaraq yaradılmış sistem xəzinənin doldurulması və tacirlərlə sənətkarların mənafelərinin qorunması üçün mənfəət xidmət göstərirdi.

V əsrdə Reyndə 64, Elbada 35 gömrük zastavası var idi. Yerli feodallar çayın dayaz yerlərində körpülər tikir və bu yerlərdən keçənlərdən rüsum alırdılar. Onlar, bəzən körpünün altından keçən tacir gəmilərdən pul almaq üçün çayın üzərindən kanat çəkirdilər.

Orta əsrlərdə şəhərlər və dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi ilə əlaqədar gömrük siyasətində ümumi rüsum sisteminin yaranmasına ehtiyac yarandı, gömrük işinin ticarətlə və istehsalla yaxınlaşması baş verdi. Gömrük siyasəti yerli sənayenin inkişafına təkan verir, onu xarici rəqabətdən qoruyurdu(20).

Əvvəllər gömrük işi əsasən fiskal rol oynayırdısa, proteksionizmin yaranması ilə onun siyasi aspekti yarandı. Gömrük işi bir tərəfdən, xarici siyasətə, digər tərəfdən, daxili siyasətə təsir etməyə başladı.

Eyni zamanda, gömrük siyasəti dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla, gömrük işinin strategiyasını müəyyənləşdirirdi, gömrük tənzimlənməsi mexanizmini formalaşdıran, müvafiq qanunvericilik və normativ aktlarda öz əksini tapır.

Tarix boyu gömrük işi təkmilləşmə yolunu keçmiş və bu obyektiv proses ölkələr arasında və ölkə daxilində iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafı sahəsində özünü biruzə vermiş və xarici ticarətin, ümumilikdə iqtisadiyyatın maliyyə sabitləşməsi mexanizmlərindən birinə çevrilmişdir.

Müasir şəraitlərdə gömrük siyasəti –xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün gömrük tarif və qeyri-tarif mexanizminin istifadəsi ilə milli iqtisadiyyatın qorunması məsələlərinin həllinə, eləcə də onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və dövlət büdcəsinin doldurulması üçün dövlət tərəfindən hazırlanmış tədbirlər sistemidir.

Gömrük siyasəti, dövlət funksiyalarına aid edilir və gömrük-tarif qaydalarının əsasında olan ticarət münasibətləri ilə bağlı daxili və beynəlxalq tədbirlərin strategiyasını formalaşdırır.

Gömrük siyasətinin problemləri alimlərin, tarixçilərin, iqtisadçıların, hüquqşünasların, və XIX-XXI əsrlərin maliyyəçilər əsərlərində işıqlandırılıb.

Bu əsərlərin təhlili gömrük siyasətinin mahiyyəti haqda baxış birliyinin olmadığını göstərir, lakin hamısının ortaq cəhəti var ki, gömrük siyasəti gömrük işində obyektiv və subyektiv amilləri nəzərə alaraq, onun xarici ticarətdə yeri və rolunun təsiri altında yaranıb və formalaşılıb.

Gömrük siyasəti istiqamətləri geniş spektri əhatə edir. Bu, dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsinin və onun suverenliyinin təmin olunmasının tərkib hissəsidir.

Gömrük siyasəti, gömrük işinin istiqamətini, xarici iqtisadi problemlərin həllinə təsir göstərmək imkanlarını, nəzərdə tutulan planların həyata keçirilməsini eləcə də, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün gömrük mexanizmini formalaşdırır. Gömrük siyasətinin effektivliyinə bu siyasətin obyektiv iqtisadi qanunlar üzərində qurulduğu zaman nail olunur.

Gömrük siyasəti, onun strategiya və taktikası, dövlətin iqtisadi və ticarət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir. Onun tarixini bilmək gömrük orqanlarının əməkdaşlarına peşəkar düşünməyə tarixi təcrübəni nəzərə alaraq, presedentlərin oxşarlarını tapmağa və düzgün qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

Gömrük siyasəti elmi metodologiya, gömrük işi qanunlarını bilmək və onların iqtisadiyyat, maliyyə və beynəlxalq ticarət problemlərinin həllində istifadəsi əsasında formalaşır.

Gömrük tarifinin və gömrük rüsumlarının ümumi xarakterinə baxış ataraq, İ. Kulişer belə qənaətə gəlir ki, gömrük siyasətinin 9/10-u idxal rüsumlarının və milli sənayenin inkişafının təşviqi siyasətdir. O, himayədarlıq (proteksionist) xarakteri ilə seçilir və bəzən dövlətin iqtisadi mülahizələri ilə deyil, həm də siyasi maraqları ilə əsaslandırılır.

Proteksionizmin idxal rüsumu ilə əlaqədar gömrük siyasətinə təsiri haqqında danışanda, İ. Kulişer, bu siyasətin "gömrük mühafizəsi" adlı elementinə və istehsalın möhkəmlənməsi üçün onun məqsədəuyğunluğuna diqqət yetirir. "Gömrük proteksionizmi, yüksək divarlar tikərək, xarici malların ölkəyə daxil olmağına icazə vermir, ki kənd təsərrüfatını və sənayeni təhlükəli olan xarici rəqabətdən qorusun"(18).

Gömrük siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə qarşı belə yanaşma onun bütün tərəfləri haqqında tam təsəvvür vermir, yalnız bəzi hissələri ilə kifayətlənir.

18 iyul 1998-ci ilin Mendelev oxunuşlarında, çıxışların birində, “gömrük siyasətinin mahiyyəti dövlətin suverenliyinin həyata keçirilməsi, onun obyektinə isə maddi-şəxsləndirilmiş mülkiyyətin dövlət sərhədindən keçməsi forması” olaraq müəyyən edilmişdir(16).

Gömrük siyasətinə baxışları təhlil edərək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, tarix boyu gömrük qanunvericiliyi dövlət xəzinəsinin artırılmasına daha çox, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinə isə nisbətən az diqqət yetirmişdir.

“Rüsurlar feodallar tərəfindən, onların torpaqlarından keçən tacirlərdən alınan yığımlardan əmələ gəlirdi. Bu üsulla onlar müflis olunmaqdan qorunurdular. Rüsurlar sonradan şəhərlər tərəfindən alınmağa başladı və müasir dövlətlər yarananda xəzinəni doldurmaq üçün ən uyğun vasitə olmuşlar”(21).

Gömrük işi termini dövlətin xarici və daxili siyasəti ilə, habelə dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı münasibətlərinin mürəkkəb kompleksini əhatə edir.

Gömrük fəaliyyəti dövlət siyasəti çərçivəsində çoxməqsədli xarakter daşıyır. Son onilliklər boyu gömrük işi termini müxtəlif cür açıqlanırdı. 1924-cü ildə qəbul olunmuş SSRİ Gömrük Kodeksinin 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, gömrük işi ölkə ərazisində qaçaqmalçılıq ilə mübarizə kimi təqdim olunurdu. 1928-ci ildə bu termin artıq gömrük orqanları tərəfindən dövlət inhisarının xarici ticarətin həlli üzrə qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi mənasına gəlir.

Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan Gömrük məəcəlləsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə, “Gömrük işi - gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barəsində gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, xarici ticarətin iştirakçıları tərəfindən gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qadağalara və məhdudiyyətlərə riayət olunmasını təmin edən üsullar toplusundan, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələrindən ibarətdir”(3).

Gömrük siyasəti həm qanunvericilik, həm də icra orqanları (dövlət gömrük komitəsi, digər orqanlar) tərəfindən hazırlanır və həyata keçirilir.

Müasir dövrdə gömrük siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- 1) gömrük nəzarəti vasitələrindən daha səmərəli istifadənin təmin edilməsi;
- 2) bazarın qorunması üzrə ticarət siyasəti vəzifələrinin həyata keçirilməsində iştirak;
- 3) milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması;
- 4) gömrük orqanlarında struktur dəyişikliklərinin aparılmasına yardım;
- 5) milli maraqlardan irəli gələn digər vəzifələrin həyata keçirilməsi.

Ayrı-ayrı ölkələrin gömrük siyasətini müəyyənləşdirən, milli maraqların dövlət müdafiəsinin müxtəlif formaları mövcuddur. Bu siyasətin ən tanınan növləri - proteksionizm (himayədarlıq) və fritredizm (sərbəst ticarət) siyasətidir.

Adam Smitin dili ilə XVI-XVIII əsrlərdə proteksionizm siyasəti “merkantilizm” adını aldı. Bu gün proteksionizm və merkantilizm iki müxtəlif anlayış olsa da, iqtisadi tarixçilər XVII-XVIII əsrlərin dövrünə münasibətdə bu anlayışlar arasında bərabərlik işarəsi qoyurlar. Tarixçi P. Bayrox isə dəqiqləşdirir ki, 1840-cu illərdən başlayaraq “merkantilizm” “proteksionizm” olaraq adlandırılmağa başladı.

İqtisadi nəzəriyyədə proteksionizm doktrinası azad ticarət doktrinasına – fritredingə zidd olaraq göstərilir. Bu iki doktrina arasında mübahisə Adam Smit dövründən bu yana davam edir. Proteksionizm tərəfdarları azad ticarət doktrinasını milli istehsalın artım mövqelərindən, əhalinin məşğulluğu və demoqrafik göstəricilərin yaxşılaşması baxımından tənqid edirlər. Proteksionizm opponetləri onu azad sahibkarlıq və istehlakçıların hüquqlarının qorunması mövqelərindən tənqid edirlər.

Proteksionizmin tənqidçiləri adətən qeyd edir ki, gömrük rüsumları ölkə daxilində idxal məhsullarının qiymətini artırır, bundan da istehlakçılar zərər görür. Bundan başqa, proteksionizmə qarşı mühüm arqument kimi, inhisarçılıq təhlükəsi göstərilir: xarici rəqabətdən müdafiə, inhisarçılara daxili bazarı tam nəzarət altına almağa yardım edə bilər. Nümunə olaraq, Almaniya və Rusiyada XIX - XX əsrin

əvvəllərində proteksionist siyasətin aparılması şəraitində baş vermiş sənayenin sürətli inhisarlaşması göstərilə bilər.

Fritredizm (ing. Free trade - azad ticarət) - ticarətin azadlığını və dövlətin cəmiyyət həyatının fərdi sahibkarlıq sahəsinə qarışmamasını təşviq edən iqtisadi nəzəriyyə, siyasət və təsərrüfat praktikasısı istiqamətidir.

Praktikada ticarət azadlığı, adətən, ixrac və idxala yüksək rüsumların olmaması, eləcə də, ticarətin qeyri-tarif məhdudluğu - yerli istehsalçılara subsidiyaların və idxala kvotaların aradan qaldırılması deməkdir. İqtisadçılar arasında xarici ticarət rejiminin ölkə sənayesinin inkişafına necə təsir göstərdiyinə dair iki zidd baxış bucağı var. Hal-hazırda Qərbdə hakim olan liberal iqtisadiyyat məktəbinin tərəfdarları iddia edirlər ki, azad ticarət rejimi sənayenin inkişafına kömək edir, himayəçilik (proteksionizm) tərəfdarları isə bunun əksini iddia edir.

Əslində, liberal məktəbinin banisi Adam Smitin bu məsələ ilə bağlı baxışları gün təqdim olunduğu kimi deyildi. O qəbul edirdi ki, proteksionizm, ən azından, idxal rüsumları ilə qorunan sənaye sahələrinin inkişafına kömək edir. Belə ki, o, "Xalqların zənginliyi"ndə belə yazırdı: "diri mal-qaranın və ya qaxac ətin xaricdən gətirilməsinə qadağa tətbiq olunması Böyük Britaniya maldarlarının daxili ət bazarında inhisar yaratmağını təmin edir. Gətirilən çörəyə qoyulan yüksək rüsum bu malın istehsalçılarna eyni üstünlüyü verir. Xaricdən yun məmulatlarının gətirilməsinin qadağan olunması yun fabrik sahibləri üçün sərfəlidir. Şübhəsizdir ki, daxili bazarın bu cür qorunması, ondan istifadə edən sənaye sahələri üçün təşviq olur, və çox vaxt bu sahələrə cəmiyyətin əmək və kapital resurslarının önəmli hissəsini cəlb edir"(22).

XVIII əsrdə proteksionizm Prussiya, Böyük Britaniya, Avstriya, İsveç kimi Avropanın aparıcı dövlətləri tərəfindən tətbiq olunan hakim iqtisadi doktrina idi. XIX əsrdə Böyük Britaniyanın təşəbbüsü ilə, proteksionizmin əvəzinə azad ticarət doktrinası gəldi.

Böyük Depressiya illərinin əvvəlində -1929-1930-cı illərdə, Qərbi Avropada azad ticarət siyasətindən sərt proteksionizm siyasətinə keçid baş verdi. Bu siyasət 1960-cı illərin sonuna qədər, ÜTT qərarlarına müvafiq olaraq, ABŞ və Qərbi Avropa ölkələri öz xarici ticarətin liberallaşdırılmasına qədər davam etdi. 20-ci əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, müasir beynəlxalq ticarətdə hakim konsepsiya olaraq, fritredizm möhkəmlənmişdir.

1.2. Gömrük siyasətinin təkamülü

Ölkənin real sərvəti onun vətəndaşları üçün mal və xidmətlərin mövcudluğundan ibarətdir. A.Smitin nəzəriyyəsinə görə, əgər hansısa ölkə, başqa ölkələrə nisbətən, bu və ya digər malı daha çox və ucuz istehsal edə bilirsə, onda o, bu sahədə mütləq üstünlüyə malikdir. Bəzi ölkələr, digər ölkələrə nisbətən, malları daha səmərəli istehsal edə bilirlər. Ölkənin resursları gəlirli sahələrə istiqamətlənilir, çünki ölkə gəlirsiz sahələrdə rəqabət apara bilməz. Bu, ölkənin iqtisadi imkanlarının və işçi qüvvəsinin kvalifikasiyasının artmasına səbəb olur, məhsul istehsalının uzun dövrdə istehsalını stimullaşdırılmasını təmin edir. Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsinin banisi A. Smit, bu üstünlüklərin təbii və qazanılmış üstünlüklər tərəfindən təmin olunduğunu qeyd edir. Təbii üstünlüklər, iqlim, ərazi və resursların fərqliliyi hesabına formalaşır. Qazanılmış üstünlüklər isə, ölkədə mövcud olan istehsal texnologiyaları, yəni çeşidli məhsullar istehsal etmək qabiliyyəti ilə şərtlənir.

D. Rikardonun müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinə görə, malın istehsalında ixtisaslaşma, mütləq üstünlüklər olmadıqda da əlverişlidir. Malların müəyyən növündə ixtisaslaşma bu ölkələrin hər biri üçün sərfəlidir. Ölkələrdən biri – bütün sahələrdə mütləq üstünlüyə sahib olan - ən çox üstünlüyə malik olduğu sahədə ixtisaslaşır, digəri isə qalan sahədə. Əməyin belə ictimai bölgüsü istehsalın ümumi həcmnin artmasına gətirib çıxarır, çünki, həmişə məhdud olan iqtisadi resurslar ictimai istehsal prosesinə daha geniş cəlb olunurlar. Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə əsasən, ölkə istehsalı üçün nisbətən bol istehsal faktorlarını istifadə etməklə istehsal olunan malları ixrac edir, və istehsalı zamanı nisbətən qıt faktorların Beləliklə, əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarət, mahiyyət etibarilə, həmin əmtəə və xidmətlərin istehsalı prosesində intensiv tətbiq olunan istehsal

faktorlarının ticarətinə gətirib çıxarır. Məlum olduğu kimi, istehsal amilləri dünya ölkələri arasında həddən artıq qeyri-bərabər bölünüb. Hekşer-Olin nəzəriyyəsiindən beynəlxalq ticarət üçün vacib olan aşağıdakı nəticələr çıxır:

- Beynəlxalq ticarətdə, malların və xidmətlərin istehsalı üçün intensiv tətbiq olunan amillərin ölkədə bolluğu zamanı ixrac, çatışmazlığı zamanı idxal tendensiyası yaranır;
- Beynəlxalq ticarətin inkişafı amil qiymətlərinin dünya ölkələri arasında bərabərləşməsinə gətirir;
- Amillərin beynəlxalq mobilliyi kifayət qədər yüksək olduğu halda, həmin amillərin yerdəyişməsi sayəsində, ölkədə ixracın əmtəə strukturunu dəyişmək imkanı yaranır.

Beləliklə, beynəlxalq ticarətdə iştirak özü özlüyündə faydalıdır və bu prosesə qoşulan hər kəsə üstünlük qazandırır.

Beynəlxalq ticarətdə iştirakın üstünlükləri:

- İxtisaslaşmanın dərinləşməsi avadanlıqların səmərəliliyinin artırılması, yeni texnologiyaların tətbiqinin səviyyəsinin yüksəlməsinə, kütləvi istehsalın yaranması və inkişafı prosesinə təkan verir;
- İxracın artması məşğulluğun artırılmasına gətirir;
- Beynəlxalq rəqabət müəssisələrin təkmilləşdirilməsi zərurətini doğurur;
- İxracatdan əldə olunan gəlirlər iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən kapital mənbəyi olur.

18-ci əsrin ortalarından, daha doğrusu, üstünlüklər nəzəriyyələrinin tətbiq olunmasından başlayaraq, beynəlxalq ticarətdə “qonşunu müflisləşdir” siyasəti “qazan və qazandır” siyasəti ilə əvəz olundu. Lakin, ölkələr hələ də, xarici ticarət siyasətlərini özlərinin dar maraqları üzərində qurur, idxal olunan mallara sünii maneələr yaradır, idxal olunan mallara ağır, bəzən 80%-ə çatan gömrük rüsumları tətbiq edirdilər.

Proteksionizm - daxili bazarın xarici rəqabətdən müəyyən məhdudiyyətlər - subsidiyalar, idxal və ixrac rüsumları və digər tədbirlər sistemi - vasitəsilə müdafiə siyasətidir. Bir tərəfdən, bu siyasət milli istehsalın inkişafına şərait yaradır.

Proteksionizm növləri:

- Selektiv proteksionizm - konkret maldan və ya konkret dövlət əleyhinə himayədarlıq;
- Sahə proteksionizmi - konkret sahələrin qorunması;
- Kollektiv proteksionizm - ittifaqa birləşən bir neçə ölkənin qarşılıqlı qorunması;
- Gizli proteksionizm – qeyri-gömrük metodların köməyi ilə himayədarlıq;
- Yerli proteksionizm - yerli şirkətlərin məhsul və xidmətlərinin rəqabətdən qorunması;
- Yaşıl proteksionizm - ekoloji hüquq normalarına uyğun himayədarlıq.

Proteksionist siyasətinin vəzifəsi ölkəyə gətirilən mallara qoyulan yüksək rüsum və gətirilməyə qoyulan kəmiyyət məhdudiyyətləri və qadağalarla milli iqtisadiyyatın xarici rəqabətdən qorunmasıdır.

Proteksionizm tərəfdarları iddia edirlər ki, Avropa və Şimali Amerika ölkələri XVIII-XIX əsrlərdə sənayeləşməni əsasən, proteksionist siyasəti sayəsində keçirə biliblər. Onlar qeyd edir ki, həmin ölkələrin bütün sürətli sənaye artımı dövrləri, qərbi ölkələrində XX əsrin ortalarında baş verən iqtisadi inkişaf ("ümumi rifah dövlətinin" yaranması) da daxil olmaqla, proteksionizm dövrü ilə üst-üstə düşmüşdür.

Sənayenin gömrük mühafizəsi İngiltərədə 1690-cı ildən başlayaraq, ingilis idxalının bütününün 2/3-ni əhatə edən malların siyahısına 20% həcmində xüsusi idxal rüsumları qoyulduğu zaman tətbiq edilməyə başladı(30). Bundan sonra rüsumların səviyyəsi getdikcə yüksəldi və XVIII əsrin ortasından 1820-ci illərə qədər dövrdə öz maksimum səviyyəsinə çatdı. O zamanlar proteksionist rüsumlar 25% - 50% təşkil edirdi, inkişaf etmiş ingilis sənayesi ilə rəqib olan bəzi malların

İdxalı isə ümumiyyətlə qadağan olunmuşdu(31). Məhz bu dövrdə, XVIII əsrin ortalarından XIX əsrin ortalarına qədər, İngiltərədə dünya tarixində ilk dəfə sənaye inqilabı baş verib və bir sıra sahələrdə (toxuculuq, metallurgiya və s.) texnoloji innovasiyalar müşahidə olunmağa başladı.

İqtisad tarixçisi D.Nort qeyd edir ki, XIX əsrin birinci yarısında ABŞ sənaye inkişafını təmin edə biləcək heç bir rəqabət üstünlüyünə sahib deyildi. Əhali sıxlığının olduqca az olması bazarın məhdudluğunu və iri müəssisələrin mövcudluğunu qeyri-mümkün edirdi. Burada, əmək haqqının səviyyəsi Böyük Britaniyaya nisbətən daha yüksək idi. Sənayenin inkişafını çətinləşdirən üçüncü amil, yüksək bank faizi idi. Nəhayət, ölkədə heç bir sənaye və nəqliyyat infrastrukturu yox idi. Bu səbəblərə görə, ABŞ-da sənayə məhsullarının istehsal xərcləri İngiltərədəkindən xeyli yüksək idi(32). Adam Smit və onun XIX əsrin birinci yarısında yaşamış ardıcılıları, yazırlar ki, Birləşmiş Ştatlar "əkinçilik üçün nəzərdə tutulub" və ona öz sənayesinin inkişafından imtina etməyi tövsiyyə ediblər(32). Lakin, bu əlverişsiz startın şərtlərinə və liberal iqtisadçıların məsləhətlərinə rəğmən ABŞ XIX əsr ərzində güclü rəqabət qabiliyyətli sənaye yaratmağa nail oldu.

Birinci Dünya Müharibəsindən az əvvəl Qərbi Avropa və ABŞ idxal rüsumlarını azaltdılar və bu liberallaşma tendensiyası 1920-ci illərin sonuna qədər davam etdi. Bunun fonunda 1929-1930-cu illərdə sənaye istehsalı kəskin aşağı düşdü, bu hal daha sonra Böyük Depressiyaya çevrildi. Qeyd edilən ölkələrin hamısı, müdafiə tədbiri olaraq rüsumları kəskin şəkildə qaldırmağa başladı, 1931-ci ildə Qərbi Avropada rüsumların orta səviyyəsi 40%-ə qədər yüksəldi (1929-cu ildə - 25%), ABŞ-da isə - 55%-ə qədər (1927-ci ildə - 37%)(33). Lakin bu tədbirlər istehsalın aşağı düşməsinin və Böyük Depressiyanın 1930-cu illərin sonuna dək davam etməsinin qarşısını ala bilmədi.

ABŞ-da 1940-cı ildə, Qərbi Avropa ölkələrində isə 1940-cı illərin sonunda başlayan kəskin sənaye yüksəlişi yenə proteksionizm şəraitində baş verdi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ABŞ iqtisadiyyatı özünə rəqib tanımırdı, buna görə

himayədarlığa ehtiyacı yox idi. ABŞ idxal rüsumlarının orta səviyyəsini təxminən 30%-ə qədər aşağı saldı. Müharibədən sonrakı Qərbi Avropa ölkələri dağılmış sənayeni bərpa etmək üçün sərt proteksionist tədbirlər tətbiq edirdi. Bir sıra sənaye məhsullarının idxalı qadağan olunmuşdu və ya məhdudlaşdırılmışdı, sənaye üçün subsidiyalar sistemi tətbiq olunurdu. Belə ki, 1949-1950-ci illərdə AFR idxalının 50% -nə kəmiyyət məhdudiyyətləri tətbiq olunurdu(34). Qərbi Avropa ölkələrində proteksionist tədbirlər idxalın kəmiyyət məhdudiyyəti, yüksək idxal rüsumları və subsidiyalar şəkilində 1960-cı illərin sonuna qədər qüvvədə olmuşdur(35). Həmin dövrdə bu ölkələrdə ÜDM səviyyəsini və rifahın misilsiz yüksəlişi ilə müşayiət olunan sənayə artımı görünür. ABŞ ÜDM-i 1940-cu ildən 1969-cü illər ərzində 3,7 dəfə artıb(36). 1950-ci ildən 1955-ci ilə qədər AFR-də milli gəlir hər il orta hesabla 12% artırdı, 1948-ci ildən 1965-ci ilə qədər isə ölkənin sənaye istehsalının həcmi 6 dəfə artıb. Fransa və İtaliyada 1950-ci illərdə sənaye istehsalının artım tempi ildə 8-9%-ə çatdı. 1950-1970-ci illər ərzində Qərbi Avropanın bütün ölkələri üzrə ÜDM-in orta illik artım tempi ümumilikdə 4,8% təşkil edib. 1960-cı illərdə Qərbi Avropa üzrə işsizlik səviyyəsi orta hesabla 1,5% təşkil edirdi, AFR-də isə əmək qabiliyyətli əhalisinin cəmi 0,8%-i işsiz idi(23). Bu onilliklər ərzində Qərb sənayesinin inanılmaz yüksəlişi və rifahın artımı bütün iqtisadçılar və iqtisad tarixçiləri tərəfindən tanınır. Məşhur amerikalı iqtisadçı V.Rostou 1985-ci ildə müharibədən sonrakı iqtisadi inkişafının icmalında yazırdı ki, Qərbin sənayesində və iqtisadiyyatında müşahidə olunan yüksəlişi iqtisad tarixinin nadir fenomenidir və bu yüksəliş nəticəsində həmin ölkələrdə "ümumi rifah dövləti" qurulmuşdur(37) O dövrdə bu termin geniş yayılmışdı.

Daxili istehsalı qorumaq məqsədi ilə idxal rüsumlarının tətbiqi, idxal və ixraca qadağaların qoyulmasına ilk dəfə XIII əsrdə Bizans imperiyasında rast gəlinir(24). Sonralar XIV-XV əsrlərdə İtaliya və Kataloniyada, eləcə də, XV əsrin sonunda İngiltərədə belə məhdudiyyətlər tətbiq olunub. Bundan öncəki dövrdə, Babilistandan, Afina Respublikasından, Qədim Romadan və Çin imperiyasından başlayaraq bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu bütün ölkələrdə xarici ticarət

azad, yəni heç nə ilə məhdudlaşdırılmayan və yalnız yüngül liman yığımları şəraitində inkişaf etmişdir(25). Bu dövrdə, hər hansı bir sənaye inkişafından söhbət gedə bilməzdi - bütün bu ölkələrdə kənd təsərrüfatı üstünlük təşkil edirdi, sənaye və sənətkarlıq isə ikinci dərəcəli rol oynayırdı.

Beləliklə, azad ticarət şəraitində yaşadığı minilliklər ərzində dünya, bir sıra texniki ixtiralara, kənd təsərrüfatının inkişafının yüksək səviyyəsinə, yüksək ümumi mədəniyyətə və qədim sivilizasiyaların digər nailiyyətlərinə baxmayaraq, proteksionizm anlayışının yaranmasından və tətbiq olunmasından əvvəl, sənayenin hər-hansı mühüm inkişafının nümunəsi yoxdur(26).

Ölkələr arasında dünya ticarət sisteminin fəaliyyətini bazarlara girişi idxala gözlənilməz və sünii məhdudiyətlərdən qoruyacaq vahid qaydalar əsasında tənzimləyəcək beynəlxalq instituta ehtiyac var idi. 2-ci Dünya Müharibəsindən sonra, 1947-ci ildə, «Havana Xartiyası» əsasında, ÜTT-nin sələfi olan Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş – TTBS (GATT) təsis edilməklə, beynəlxalq ticarət keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Nəticədə, XX əsrin ikinci yarısından beynəlxalq mübadilə "partlayış xarakteri" aldı və dünya ticarəti sürətli inkişaf dövrünə keçdi.

ÜTT bildirir ki, son onilliklər ərzində dünya ticarətinin həcmi bütün dünya istehsalından daha sürətlə artır(34). Belə ki, 1950-2000-ci illər ərzində dünya ticarəti 20 dəfə, istehsal isə 6 dəfə artıb. 1999-cu ildə dünya ticarətinin ümumi həcmi dünya istehsalının 26,4%-ni, 1950-ci ildə isə dünya istehsalının 8%-ni təşkil edib. 1950-1998-ci illərdə dünya ixracı 16 dəfə artıb. 1950 - 1970-ci illəri beynəlxalq ticarətin inkişafında "qızıl əsr" dövrü kimi xarakterizə etmək olar(2).

Ticarət və Tarif üzrə Baş Saziş-in üzvləri ilk raundlarda gömrük rüsumlarının aşağı salınması müzakirə etmiş və öhdəliklər qəbul etmişdilər, son raundlarda isə beynəlxalq ticarətdə qeyri-tarif tədbirlərinin yox edilməsi öhdəlikləri qəbul olunmuşdur. 1947-ci ildə GATT yaradıldıqdan sonra, 1994-cü ildə ÜTT-nin təsis olunmasına qədər iştirakçı ölkələr arasında 8 raund danışıqlar aparılmışdır.

1947-ci ildə Havanada keçirilmiş GATT danışıqlarının birinci raundunda 23 ölkə iştirak etmişdir. 1949-cu ildə, Annesin raundu adlanan ikinci raund, 1950-ci ildə üçüncü -Torkvey raundu 1955-1956-ci illərdə Cenevrə raundu adlanan dördüncü raund keçirilmişdir.

1960—1961-ci illərdə beşinci-Dillon raundundu, 1962—1967-ci illərdə altıncı - Kennedi raundu keçirilmişdir. Kennedi raundu zamanı qəbul edilmiş ən önəmli razılaşma sənaye mallarına olan idxal rüsumlarının 35% aşağı salınması oldu.

1973—1979-cu illərdə Tokioda GATT-ın yeddinci raundu keçirilmişdir.

Tokio raundu zamanı ticarət maneələrinin tədricən aradan qaldırılması yolu ilə dünya ticarətinin liberallaşdırılması barədə razılıq əldə olundu. Tokio raundu çərçivəsində tariflərin xətti aşağı salınması üzrə düstur – “İsveçrə düsturu” qəbul olunmuşdur. 1974-cü ildə Tokio raundu çərçivəsində GATT “Kioto konvensiyası” qəbul olundu. Kioto konvensiyasına görə, ölkələr gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi və harmonlaşdırılması barədə öhdəlik göturdülər.

1986—1994-cü illərdə keçirilmiş GATT-ın səkkizinci raundu Uruqvay raundu adlanır. GATT-ın Uruqvay raundunda 125 ölkə iştirak etmişdir.

Uruqvay raundu zamanı 1986-cı ildə Punto-del-Este bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

Punto-del-Este bəyannaməsinə əsasən danışıqlar iki paralel qola böldü: mallar üzrə danışıqlar və xidmətlər üzrə danışıqlar. Xidmətlər üzrə danışıqlar ayrılaraq, GATS adlandırıldı. Uruqvay raundu 1990-cı ildə İstanbul Konvensiyasını qəbul etdi. İstanbul Konvensiyası idxal olunan mallara tətbiq olunan qaydaları unifikasiyalaşdırdı.1994-cü idə Uruqvay raundunun Mərakeş bəyannaməsi ilə ÜTT təsis edildi.

1995-ci il yanvar ayının 1-dən ÜTT fəaliyyət göstərməyə başladı. ÜTT çərçivəsində hələlik yeganə danışıqlar 2001-ci ildə Qətərin paytaxtı Doha şəhərində keçirilmişdir. Bu raundun müddəaları beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün çox önəmlidir. Ona görə də, ÜTT Doha raundu “Minillik raundu” adlandırılır.

Doha raundu zamanı qəbul olunmuş əsas sənəd - “Doha bəyannaməsi”dir. Bu bəyannamə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqları arasında kompromissi təmin etmək məqsədini güdür. ÜTT Doha raundu zamanı müxtəlif istiqamətləri əhatə edən Doha İnkişaf Proqramı qəbul olundu. Proqramın kənd təsərrüfatı istiqaməti, kənd təsərrüfatına daxili dəstəyin azaldılması, ixrac subsidiyalarının bütün növlərinin ləğvi və kənd təsərrüfatı malları ilə ticarətdə maneələrin azaldılmasını nəzərdə tutur.

Xidmətlər istiqaməti beynəlxalq xidmətlər bazarına girişin liberallaşdırılması və GATS-ı tamamlayan yeni hüquqi normaların işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Qeyri-kənd təsərrüfatı malları istiqaməti bu sahədə tarif dərəcələrinin azaldılması və qeyri-tarif maneələrinin, ilk növbədə, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ixrac marağı kəsb edən mallara olan idxal maneələrinin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Hüquqi normalar istiqaməti antidempinq, kompensasiya və subsidiyalarla bağlı tədbirlərin, regional ticarət sazişlərinin və ÜTT sazişlərinin hüquqi normalarının təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Ticarətə yardım istiqaməti gömrük proseduralarına aid olan rəsmiləşdirmələrə münasibətdə hüquqi normaların unifikasiyası və təkmilləşdirilməsi tədbirlərini nəzərdə tutur. Doha İnkişaf Proqramının intellektual (əqli) mülkiyyət istiqaməti intellektual (əqli) mülkiyyət haqqında sazişi - TRİPS təsbit edir və bu normaların dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi tədbirlərini nəzərdə tutur.

Proqramın mübahisələrin tənzimlənməsi istiqaməti mübahisəli məsələlərin tənzimlənməsi üzrə prosedurların dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Ticarət və ətraf mühit istiqaməti ekoloji mallar və xidmətlər üçün tarif və qeyri-tarif maneələrinin azaldılması üzrə öhdəlikləri nəzərdə tutur.

Doha İnkişaf Proqramının xüsusi diferensial rejim istiqaməti xüsusi diferensial rejim qrupuna aid məsələlərin daha dəqiq, səmərəli və rahat həll edilməsini nəzərdə tutur.

ÜTT çərçivəsində razılaşdırılmış tarif səviyyəsi “Tarif güzəştləri siyahısında” göstərilir və “vahid dərəcələr” adlanır. ÜTT-yə üzv olan ölkənin tətbiq etdiyi tarif dərəcələri bu siyahıda göstərilən həddi keçməməlidir. Bununla da, ÜTT iştirakçı

ölkələri bir-birinə “Ən əlverişli rejimi” şəraiti yaradırlar. ÜTT üzvü ölkələrdən heç biri digər ölkəyə ticarətdə hər hansı əlavə şərt qoymamalıdır. ÜTT-nin tətbiq etdiyi «milli rejim» prinsipinə görə iştirakçı ölkələr, idxal olunmuş xarici mallara yerli mallarla eyni status verməlidir.

Ayrı-ayrı ölkələrin ticarət siyasəti və onların qaydaları, normaları və öhdəliklərinə riayət etməsinə ÜTT üzvlərinin kollektiv monitorinqi sistemi nəzarət edir. ÜTT qaydaları müəyyən hallarda ixrac və ya idxal qadağaları tətbiq etməyə icazə verir. Lakin, qadağalar beynəlxalq ticarətin gizli məhdudlaşdırılması tədbiri olmamalı və əsassız, eləcə də, diskriminasiya xarakteri daşmamalıdır.

ÜTT-nin tarif siyasətinin mahiyyəti, idxal tariflərinin tədricən aşağı salınmasından ibarətdir. Lakin, gömrük tariflərinin aşağı salındığı istehsal sahələri idxal malları tərəfindən sərt rəqabətlə qarşılaşa bilər ki, bu da həmin sahələrin depressiyaya uğramasına və ölkədə işsizliyin artmasına səbəb ola bilər. Lakin, uzunmüddətli perspektivdə tariflərin aşağı salınması, resursların daha rəşional bölgüsünə və nəticə olaraq, iqtisadiyyatın canlanmasına gətirib çıxaracaq.

ÜTT-yə üzv olma niyyətini əks etdirən müraciətini Azərbaycan Respublikası ÜTT Katibliyinə 23 iyun 1997-ci il tarixində təqdim etmiş və 16 iyul 1997-ci il tarixində ÜTT katibliyində Azərbaycan üzrə işçi qrup yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası ÜTT-yə inkişaf etməkdə olan, keçid iqtisadiyyatlı ölkə statusunda daxil olmaq istəyir. Ölkəmizin ÜTT-yə üzvolmanı sürətləndirmək məqsədi ilə 2006-cı ildə

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə xüsusi "Tədbirlər Planı" təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması işləri üzrə Komissiyanın qəbul etdiyi konsepsiyaya əsasən, ÜTT ilə danışıqlarda Azərbaycan Hökumətinin mövqeyi 6 prinsipə əsaslanır.

Danışıqlarda Azərbaycan Respublikasının birinci prinsipi, Azərbaycanın inkişafda olan keçid iqtisadiyyatlı ölkə olduğunu nəzərə alaraq, ÜTT çərçivəsində analoji ölkələrə verilmiş müvafiq güzəştləri əldə etməkdir.

İkinci prinsip - ÜTT qaydaları tam tətbiq olunanadək, uzunmüddətli keçid dövrünün verilməsinə nail olmaqdır.

Üçüncü prinsip - Azərbaycanın iqtisadiyyatı, xüsusilə də, sənaye malları üçün yüksək idxal gömrük rüsumlarının tətbiqinə nail olmaqdır.

Dördüncü prinsip rüsumların orta səviyyəsini saxlamaq şərti ilə əhəmiyyəti az olan mallar üzrə rüsumların endirilməsi, digərlərinin isə yüksəldilməsinə nail olmaqdır.

Üzvolma ilə bağlı ÜTT ilə danışıqlarda Azərbaycan Hökumətinin beşinci prinsip xidmətlər sahəsində danışıqlar zamanı inkisaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və diferensial güzəştli rejimin Azərbaycana da verilməsinə nail olmaq və altıncı prinsip kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalçılara istehsalının 10% həcmində subsidiya verilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyünün ləngiməsinin əsas səbəbi Azərbaycanın ÜTT-yə güzəştli şərtlərlə daxil olmaq istəyidir. Lakin, 2005-ci ildə Honq-Konqda, 2009-cu ildə Genevrədə keçirilən ÜTT Nazirlər Konfransının üzvolma ilə bağlı yekunları göstərir ki, ÜTT-yə üzvolma şərtləri daim sərtləşir və yeni üzvlərə verilən əlavə güzəştlərin sayı azalır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK SIYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanca gömrük siyasətinin formalaşmasının mərhələləri

9-cu əsrdə ərəb səyyahları Bakını Xəzər dənizinin ən yaxşı limanı kimi qeyd edirdilər. Azərbaycan ərazisində rəsmi gömrük vergilərinin yığılması da məhz o dövrdən başlamışdır. 12-ci 13-cü əsrlərdə böyük ticarət yollarının kəşimə nöqtəsində yerləşən Təbriz, çoxsaylı karvansaralar, bazarlar, müxtəlif sənətkarlıq emalatxanalarının mövcudluğu kimi faktorların təsiri ilə Yaxın Şərqi ən vacib ticarət mərkəzlərindən birinə çevrildi. O zamanlar Təbrizdən keçən tranzit mallara görə vergi ödənilir və yüklərə “damğa” (tamğa) adlanan xüsusi möhür vurulurdu. Vergilərin yüngüllüyü və qanunların ədalətliyi Təbrizin iqtisadiyyatının çiçəklənməsində xüsusi rol oynadı. Vergi yükünün həddən artıq olması ölkənin inkişafına mənfi təsir göstərir. 15-ci əsr Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən bunu başa düşürdü. O, məmur özbaşınalığını məhdudlaşdırmaq, xəzinə gəlirlərini artırmaq məqsədi ilə vergi islahatları həyata keçirdi və bu islahatlar “Qanunnamə” adlı vergi məcəlləsində öz əksini tapdı. İslahatlar nəticəsində, ölkə özünün iqtisadi çiçəklənmə dövrünü yaşadı.

16-cı əsrin ortalarında Azərbaycanda vergi yükü artmış, ağır vergilər ölkənin inkişafında ciddi əngəl olmuş, sosial gərginlik mənbəyinə çevrilmişdi. 1565-ci ildə Səfəvi hömdarı 1-ci Təhmasib vilaytlərdən alınan tamğa vergisini ləğv etdi. Nəticədə Azərbaycan iqtisadi tərəqqiyə nail oldu və özünün ixrac potensialını artırdı. Müşahidələr aparılan bütün dövrlərdə dövlətin iqtisadi siyasəti mütəmadi olaraq dəyişmiş, vergi və rüsumların dərəcələri periodik olaraq, artıb-azalmış, bu da öz növbəsində əhalinin rifahına təsir etmişdir. Həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi dövlət üçün təhlükə mənbəyi olan sosial gərginlik yaradır. XVIII əsrin 40-cı tarixi Azərbaycan torpaqlarında çoxlu müstəqil xanlıqlar yarandı və ölkə feodal dövlətlərə parçalandı. Bu dövlətlərin zəifliyindən istifadə edən Rusiya İmperiyası və İran, Azərbaycan torpaqlarını ikiye böldülər, 1813 və 1828-ci illərdə bağlanmış “Gülüstan” və “Türkmənçay” müqavilələri ilə bunu rəsmiləşdirdilər. Lakin, işğaldan öncə də, Rusiya özünü Xəzər Dənizinin sahibi kimi aparırdı. Hələ 1809-cu ildə Rusiya İmperiyası Senatının fərmanı ilə Bakıda Rusiyanın gömrük məntəqəsi - Bakı gömrüyü - təsis edilmişdi. Bakı gömrüyü Rusiyanın iqtisadi maraqlarını qoruyurdu.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etdi və Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldı. Müstəqillik illərində ADR-in xarici siyasətinin əsas məqsədi Azərbaycanın müstəqilliyinin gerçəkləşməsindən ibarət idi.

Dövlətin çox vacib tərkib hissəsi olan gömrük sistemində qaydaları müəyyənləşdirmək məqsədi ilə parlament 1918-ci ilin dekabr ayının 17-də ölkədə gömrük işinin təşkilinə dair xüsusi qərar qəbul etdi. Bu qərara əsasən, hökumət köhnə - Rusiya İmperiyasından miras qalmış gömrük xidməti strukturlarının işini yenidən qurmaq, yeni məntəqələr, postlar yaratmaq, ölkənin bütün məntəqələrində vahid gömrük siyasəti yeritmək istiqamətlərində məqsədyönlü fəaliyyətə başladı(4).

14.04.1919-cu ildə parlament qarşısında çıxış edərkən, N.B. Yusifbəyli müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin inkişafının prioritet sahə olduğunu müdafiə etmişdir.

O zaman Azərbaycanın iqtisadi-ticarət əlaqələri əsasən şimal qonşumuz Rusiya ilə bağlı idi. Əsas neft rayonundan məhrum olan, Azərbaycanın yanacaq məhsullarını maneəsiz daşımaq imkanını itirən Rusiya, ölkəmiz daxilində qarşıdurma yaratmağa çalışır, qanuni müstəqil dövlət quruluşunu tanımağa tələsmir, hətta onu devirmək haqqında planlar hazırlayırdı.

Azərbaycan-Rusiya iqtisadi və ticari əlaqələrinin əhəmiyyətli hissəsi Bakı-Xaçmaz dəmir yolu xətti istiqamətində həyata keçirilirdi. Bu istiqamətdə iki tərəfli yükdaşımaları nizamlamaq üçün Xaçmazda yerləşən gömrük məntəqəsinin işi gücləndirildi. Bu sərhədi keçən yüklərdən gömrük rüsumlarının alınması qaydaları ilə əlaqəli hökumətin təsdiq etdiyi sərəncam qəbul edildi. Bu sərəncamla Azərbaycandan ixrac olunan malların siyahısı təsdiq edildi və bəzi məhsulların satışı qadağan olundu. Hökumətin həyata keçirdiyi sərt tədbirlər nəticəsində Xaçmaz gömrük məntəqəsində ciddi rejim yaradıldı və Rusiyalı iş adamları Azərbaycanın Respublikasının qanunlarına riayət etməyə məcbur oldular.

Ölkəmizlə eyni zamanda müstəqilliyini qazanmış Gürcüstan Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri bərpa etmək üçün təşkilatı tədbirlər görür, yeni yollar axtarırdı. 1918-ci ilin dekabr ayında Gürcüstan və Azərbaycanda səlahiyyətli diplomatik nümayəndəlikləri açıldı və bu, iqtisadi əlaqələrin bərpası istiqamətdə atılan ciddi addımlardan biri idi. Diplomatik nümayəndələrin fəaliyyəti sayəsində iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələr yeni səviyyəyə qaldırıldı və gömrük qaydaları nizamlandı.

Dost və qonşu ölkə olan Gürcüstana kömək etmək üçün Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti bu ölkəyə neft daşınmasının güzəştli gömrük tarif qaydalarını müəyyənləşdirdi. Gürcüstan Azərbaycanın Şəki-Zakatala bölgəsində istehsal olunan meyvələrin daşınmasına xüsusi maraq göstərirdi.

İran Azərbaycanla normal iqtisadi əlaqələr yaradırdı və Azərbaycan ərazisindən istifadə edərək Rusiya ilə ticarət edirdi. Azərbaycan ərazisi hər üç dövlətin ticari əlaqələri üçün əlverişli idi - qonşu ölkələr ticarət edir, və Azərbaycan onlardan nəqliyyət xidməti üçün rüsum yığırdı. Rüsumları tam dəqiqləşdirmək, onların

miqdarını maksimum həddə çatdırmaq məqsədi ilə Azərbaycan ərazisindən keçirilən malların adları, miqdarı, konkret gömrük tarifləri və rüsumları müəyyən olunmuşdu.

İranla Azərbaycan arasında stabil ticarət əlaqələri və sadələşdirilmiş gömrük münasibətləri var idi. Hər iki ölkənin tacirlərinin və iş adamlarının ərizələri və sənədləri iki həftə ərzində gömrük idarəsində baxılır, rüsumlar müəyyən edilir və əməliyyatın icrasına icazə verilirdi.

İranla iqtisadi-ticarət əlaqələrini təkmilləşmək üçün 1919-cu ildə, dekabrın 29-da Lənkəran qəzasında Lənkəran və Astara gömrük məntəqələri, keçidlər, post və zastavaları yenidən quruldu.

1920-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Rusiyanın Azərbaycana qarşı müxtəlif xarakterli təzyiqləri çoxaldı. Rusiya Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi ilə barışa bilmir, onu yenə öz imperiya dairəsinə cəlb etməyə çalışırdı; sərhədlərdə, gömrük məntəqələrində Azərbaycana qarşı təxribatlar təhlükəli həddə çatdı. 1920-ci ildə, aprelin 28-nə keçən gecə Rusiyanın Qızıl Ordusu Azərbaycana daxil oldu və Azərbaycan Demokratik Respublikasını süquta yetirdi. Azərbaycanın formalaşmış gömrük sistemi kökündən dağıldı, sərhədlərə nəzarət Rusiyaya keçdi, Azərbaycan SSRİ-yə daxil edildi.

18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası 20-ci əsrdə ikinci dəfə öz müstəqilliyini qazandı.

1992-ci il yanvar ayının 30-da Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 561 sayılı Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı.

Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycan Respublikası gömrük siyasətini həyata keçirməkdə ciddi problemlərlə qarşılaşdı. Bu problemlərdən ən başlıcaları aşağıdakılar idi:

- ölkə sərhədlərini tam əhatə edən gömrük şəbəkəsinin olmaması;
- milli gömrük siyasətinin yoxluğu;

- milli gömrük kadrlarının çatışmazlığı;
- milli gömrük kadrlarının hazırlanması üçün hüquqi bazanın, metodik vəsaitin və dərsliklərin olmaması;
- Azərbaycan Dövlət Sərhədlərinin bir hissəsinin erməni işğalı altında olması idi. Keçən 26 il ərzində bu problemlərin böyük bir qismi həll olunmuşdur.

1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Müstəqil Dövlətlər Birliyinə, 1995-ci ildə MDB ölkələrinin gömrük ittifaqına üzv oldu.

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ilk Gömrük Məcəlləsi qəbul olundu. Bu məcəllə, o zamankı ən vacib ticarət partnyorlarımız olan MDB standartlarına uyğun tərtib olunmuşdu. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası gömrük siyasətinin də dünya standartlarına uyğun hala gətirilməsini tələb edirdi və 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının yeni Gömrük Məcəlləsi qəbul olundu. Yeni məcəllə ÜTT standartlarına uyğun hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasəti həyata keçirilir. Bu siyasətin tələb və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının prezidenti və Nazirlər Kabineti tərəfindən Gömrük Məcəlləsi və gömrük hüququnun digər mənbələri əsasında müəyyən edilir və respublikanın gömrük ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən effektiv istifadə edilməsi ilə daxili bazarın müdafiəsi üçün ticarət-siyasi məsələlərin həlli, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərinin həllinə təkan vermək məqsədi güdür”(3). Gömrük siyasətinin mahiyyəti – gömrük tarif qanunvericiliyində, müxtəlifnövlü istiqamətli beynəlxalq gömrük ittifaqları ilə münasibətlərin tənzimlənməzində, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının təşkilində öz əksini tapır. Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin tərkib hissəsidir, və buna görə hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasından asılıdır.

Gömrük qanunvericiliyinin inkişafında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 27 oktyabr 1998-ci il tarixli 6 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında” Əsasnamə mühüm yer tutur. Əsasnaməyə görə Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanıdır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin təklifi ilə gömrük siyasətinin müəyyən edilməsi Dövlət Gömrük Komitəsinə həvalə olundu. Bu siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakılar idi:

- vahid gömrük sisteminin yaradılması;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- milli bazarın xarici rəqabətin zərərli təsirindən qorunması;
- keyfiyyətsiz malların idxalının qarşısının alınması;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması hallarının qarşısının alınması və aradan qaldırılması;
- Azərbaycan xalqının bədi və arxeoloji sərvətlərinin, intellektual mülkiyyətinin, nadir flora və fauna nümunələrinin qeyri-qanuni dövriyyəsinin qarşısının alınması;
- valyuta əməliyyatlarına mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılması;
- müasir mərhələdə gömrük siyasətinin hazırlanması və s.

Prof. A. Şəkərəliyev Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin əsas məqsədlərini belə qruplaşdırır:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin tənzimlənməsi vasitələrindən daha səmərəli istifadənin təmin edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının daxili bazarının qorunması;
- milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması;
- Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək edilməsi(5).

Azərbaycan Respublikasında gömrük işi gömrük orqanları tərəfindən yerinə yetirilir və ölkənin vahid hüquq mühafizə sisteminin tərkib hissəsidir. “Gömrük orqanlarının fəaliyyəti qanunun aliliyi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, şəxslərin qanun qarşısında hüquq bərabərliyi, aşkarlıq, peşəkarlıq, xidmətdə nizam-intizam prinsiplərinə əsaslanır. Gömrük orqanları öz fəaliyyətlərində gömrük qanunvericiliyini rəhbər tuturlar. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, heç bir dövlət orqanı tərəfindən gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə qərarlar qəbul edilə, yaxud dəyişdirilə, funksiyaları yerinə yetirilə, fəaliyyətinə digər formada müdaxilə oluna bilməz”(6).

Gömrük siyasətinin əsasını, xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin aşağıdakı prinsipləri təşkil edir:

- ölkənin vahid xarici ticarət siyasətinin tərkib hissəsi olmaq;
- xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimləmə sistemində və onun həyata keçirilməsinə nəzarət etmək;
- vahid valyuta nəzarəti siyasəti yürütmək;
- ölkənin gömrük ərazisinin bütövlüyünün qorunmasına xidmət etmək;
- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük vermək;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərhüquqlu olması və hər hansı formada ayrı-seçkiliyə yol verilməməsini təmin etmək;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunmasını təmin etmək;
- dövlətin və onun ayrı-ayrı orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə yersiz (lazımsız) müdaxiləsi nəticəsində onun iştirakçılarna və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına ziyan vurulmasını istisna etmək.

Gömrük siyasətinin ən vacib vəzifəsi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına xidmət etməkdir. “İqtisadi təhlükəsizlik - ümumilikdə iqtisadiyyatın ölkənin sosial, siyasi, müdafiə qabiliyyətinin və mütərəqqi inkişafının kifayət

edəcək səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyətini, tarazlaşdırma problemlərinin həlli yollarını, mümkün xarici və daxili təhlükələrə, onun iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı olmaması və kifayət qədər zərərdən qoruna bilməsi qabiliyyətini nəzərdə tutur”(5).

Qeyd edək ki, gömrük siyasətinin fəaliyyət dairəsi yalnız gömrük orqanları ilə bitmir. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi hakimiyyətin hər üç qolunun – qanunvericilik, icra, məhkəmə hakimiyyətlərinin, habelə bu işdə maraqlı olan sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşan çox mürəkkəb bir prosesdir.

Gömrük siyasəti eyni zamanda həm daxili bazarın qorunmasını həm də milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş münasib şəraitin yaradılmasını təmin etməlidir. Bu vəzifələri icra etmək üçün müasir Azərbaycan Respublikası dünyanın digər progressiv ölkələrində olduğu kimi, gömrük siyasətinin əsasən iki formasından istifadə edir: himayədarlıq - (proteksionizm) və sərbəst ticarət - (fritredizm).

Yerli istehsalın təkmilləşməsi üçün səmərəli şəraitin yaradılmasına yönəlmiş siyasətə himayədarlıq (proteksionist) gömrük siyasəti deyilir. Bu siyasət idxal olunan mallara yüksək gömrük vergi və rüsumları qoyulması vasitəsi ilə onların daxili bazara girişini məhdudlaşdırır, rüsum və vergilər hesabına idxal olunan malların qiymətində artım baş verir ki, bundan idxalı əvəz edən malları istehsal edən yerli istehsalçılar qazanırlar.

Sərbəst ticarət siyasəti isə idxal olunan mallara gömrük vergi və rüsumlarının az olmasını nəzərdə tutur. Bu siyasət daxili bazara xarici malların daha sərbəst girməsini təmin edir. Bu zaman xarici mallar daxili bazara daha sərbəst daxil olur, istehlakçı gəlirləri artır, lakin, xarici mallarla rəqabətlə üzləşən yerli istehsalçıların bir qismi ziyan görürlər.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri - gömrük rüsumları və yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzipləmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük

nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin icazələşdirilməsi (xüsusi icazə) və kvotalaşdırılması (qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə) təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləridir(7).

2.2. Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin müasir vəziyyəti və gömrük siyasətinin təhlili

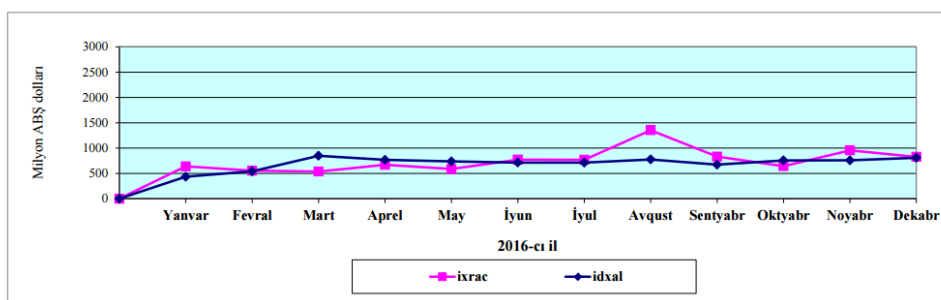
Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına görə 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının ticarət əməliyyatlarının həcmi (xarici ticarət dövriyyəsi) 17 675 727 min, idxal əməliyyatlarının həcmi 8 532 448 min, ixrac əməliyyatlarının həcmi 9 143 280 min, xarici ticarət saldosu müsbət 610 832 min ABŞ dolları olmuş və ticarət əməliyyatlarının həcmi 2015-ci ilə nisbətən 19.46% azalmışdır.

2016-cı ildə ixrac və idxalı aylar üzrə müqatisəli təhlil etsək, görürük ki, iyun ayından başlayaraq noyabr ayına qədər olan periodda ixracın həcmi idxalın həcmindən üstün olmuşdur. Bunun əsas səbəbi, bu dövrdə mövsümi olaraq, Azərbaycandan meyvə-tərəvəz məhsullarının intensiv ixracatını göstərmək olar.

İxrac və idxal əməliyyatlarının dinamikası

(min ABŞ dolları)

	Yanvar	Fevral	Mart	Aprel	May	İyun	İyul	Avqust	Sentyabr	Oktyabr	Novabr	Dekabr	Cəmi
İxrac	640 075.35	553 633.52	536 440.11	670 833.18	587 032.61	772 004.91	768 928.67	1 353 343.71	831 898.22	644 492.59	956 225.26	828 371.62	9 143 279.75
İdxal	434 260.42	542 043.71	848 945.99	768 574.77	737 467.67	714 503.07	712 705.22	775 590.85	672 902.88	757 128.45	758 947.16	809 377.35	8 532 447.51
Saldo	205 814.93	11 589.81	-312 505.89	-97 741.58	-150 435.05	57 501.84	56 223.45	577 752.87	158 995.34	-112 635.86	197 278.10	18 994.28	610 832.24
Dövriyyə	1 074 335.77	1 095 677.22	1 385 386.10	1 439 407.95	1 324 500.28	1 486 507.98	1 481 633.89	2 128 934.56	1 504 801.10	1 401 621.04	1 715 172.42	1 637 748.97	17 675 727.26
İxracın aylıq artımı		-86 441.83	-17 193.41	134 393.08	-83 800.57	184 972.30	-3 076.24	584 415.04	-521 445.49	-187 405.63	311 732.67	-127 853.64	-
İdxalın aylıq artımı		107 783.29	306 902.29	-80 371.22	-31 107.10	-22 964.60	-1 797.85	62 885.63	-102 687.97	84 225.57	1 818.71	50 430.19	-

Mənbə: <http://customs.gov.az/modules/pdf/pdf/ffolder/>

Şəkil 2.1. 2016-cı ildə Azərbaycanada xarici ticarətin dinamikası

2016-cı ildə gömrük orqanları dövlət büdcəsinə cəmi 2 291 598 min manat, o cümlədən, 1 515 258 min AZN gömrük rüsumları, 1 515 253 min manat ƏDV, 92 894 min AZN aksiz və 83 242 min manat yol vergisi ödənilməsinə təmin etmişlər. 2015-ci ildə bu göstəricilər belə olmuşdur: gömrük rüsumları üzrə 387 379.80 ƏDV üzrə 1 101 155.34 aksizlər üzrə 83 588.73, yol vergisi üzrə 19 783.56Ş cəmi 1 591 907.43 AZN büdcəyə vəsait ödənilməsi təmin olunmuşdur.

2014-cü ildə gömrük orqanlarının fiskal fəaliyyəti nəticəsində düdcəyə 1 510 759.04 manat məbləğində vergi və rüsum ödənilməsi təmin olunmuşdur.

Bu rəqəmlərin müqayisəsi gömrük vergi və rüsumlarından büdcəyə daxilolmaların artmasını göstərir. Bu artım ticarət dövriyyəsinin azalması fonunda baş verir. Nəzərə alsaq ki, gömrük vergi və rüsumları əsasən idxal olunan mal və xidmətlərə tətbiq olunur bu arımın səbəbinin həmin əmtəələrin xarici valyuta ilə ifadə olunmuş gömrük dəyərinin manatın devalvasiyası nəticəsində ciddi şəkildə artması nəticəsində baş verdiyini deyə bilərik.

Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunur. Hal hazırda Azərbaycanın 14055 fiziki və hüquqi şəxsi 186 xarici ölkədə yerləşən partnyorlarla ticarət fəaliyyəti həyata keçirirlər (Cədvəl 1.1). Bu sövdələşmələrin baş tutması və genişlənməsi üçün gömrük siyasətinin daim təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var.

Cədvəl 2.1. Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları haqqında məlumat

Göstəricilər	Miqdarı (ədəd)
Xarici ölkələrin sayı	186
XİF iştirakçılarının sayı <i>o cümlədən:</i>	14055
- Fiziki şəxslər üzrə	8620
- Hüquqi şəxslər üzrə <i>o cümlədən:</i>	5435
- dövlət sektoru	251
- özəl sektor	5184

Mənbə: <http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/>

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq qərarlarına, 30 yanvar 2012-ci ildə Komitə sədrinin 01/04 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 2012-2016-cı illər üzrə inkişafına dair Fəaliyyət Planı”na və gömrük işini nizamlayan digər normativ hüquqi aktlarına uyğun tərtib olunmuş iş planı əsasında cari ildə öz işini qurmuşdur.

Gömrük sahəsində hüquqpozma halları ilə mübarizə daim dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. 2016-cı ildə baş vermiş gömrük hüquqpozmaları barədə məlumat aşağıdakı cədvəllərdə verilmişdir:

Cədvəl 2.2. 2016-cı ildə gömrük orqanlarının aşkar etdiyi cinayət faktları

Qaçqmalçılıq faktı	323
Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar faktlar	129
Tutulmuş narkotik vasitələrin miqdarı (qram)	1 136 025.0150
Tutulmuş psixotrop maddələrin miqdarı (qram)	107.5795
Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma	6
Aksiz markası ilə markalanmalı olan malları belə marka olmadan idxal etmə	83
Digər cinayət xarakterli faktlar	116
Təqsirləndirilən şəxslər	577

Mənbə: <http://customs.gov.az/modules/pdf/pdfolder/>

Cədvəl 2.3. 2016-cı ildə gömrük orqanlarının aşkar etdiyi inzibati xətlər

Kənar keçirmə	5
Gizli keçirmə	559
Bəyan etməmə	319
Malların, nəqliyyat vasitələrinin və onlara aid sənədlərin çatdırılmaması	6 078
Geri aparmama (gətirməmə)	325
Gömrük ödənişlərindən yayınma	63
Aksiz markasız idxal	6
Digər xətlər	1 170

Mənbə: <http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/>

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq qərarlarına əsasən gömrük sistemində yenidənqurma işləri görülmüş və malların elektron qaydada bəyan olunması tətbiq edilmişdir. Gömrük orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- milli iqtisadiyyata təkan verilməsi,
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətindən irəli gələn aidiyyəti vəzifələrin icrası,
- dövlətimizin gömrük sərhədindən nəqliyyat vasitələrinin və malların keçirilməsi qaydalarına riayət olunmasının təmin edilməsi,
- ticarət-iqtisadi münasibətlərdə gömrük nizamlanması vasitələrinin tətbiqi,
- gömrük ödənişlərinin yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsinin təmin olunması,
- valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi,
- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması və daxili bazarın qorunması,
- gömrük nəzarətinin təşkili və gücləndirilməsi,
- gömrük işi sahəsində cinayətlər ilə mübarizə,

- narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni keçirilməsi hallarının qarşısının alınması,
- informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi,
- infrastrukturun inkişaf etdirilməsi,
- kadr hazırlığının artırılması,
- beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsi.

2016-cı ildə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında aşağıda qeyd olunan işlər icra olunmuşdur:

- Xaçmaz Gömrük İdarəsinin “Yalama” gömrük postunda “HCVT 60-29” tipli rentgen avadanlığında yoxlanan qatarların rejim zonasında tam yerləşməsi üçün avadanlıq quraşdırılmış,
- Xaçmaz Gömrük İdarəsinin “Yalama” gömrük postunda sərhəd növbəsinin hərəkət zolaqları salınmış və rejim zonası 300 metr uzadılmış,
- Balakən Gömrük İdarəsinin “Mazımçay” gömrük postunun idxal xəttində sənişinlərin və əl yüklərinin yoxlanılması üçün xüsusi otaqlar tikilmiş,
- Balakən Gömrük İdarəsinin “Mazımçay” gömrük postunda X-RAY avadanlığı quraşdırılmış və digər tədbirlər tətbiq edilmiş,
- “Muğanlı” gömrük postunda sanitariya qovşağı inşa edilmiş,
- “Muğanlı” gömrük postunun inzibat binasında əsaslı təmir işləri aparılmış,
- “Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi üzrə Azərbaycan-İran dövlət sərhədində Astara çayı üzərində dəmir yolu körpüsünün inşa edilməsi və dəmir yolu məntəqələrinin birləşməsi üzrə işlər aparılmışdır.

Gömrük orqanları, bununla yanaşı, müfəviq geyim, texniki avadanlıqlar, zəruri ləvazimatlar və inventarlarla təchiz edilmişlər.

İxtisaslaşmış gömrük idarələrində və ərazidə istifadə olunan texniki nəzarət vasitələrinin mənəfeli işlədilməsi və malların gömrük sərhədindən sürətlə keçidi işi təşkil edilmişdir, hazırda mövcud olan texniki ləvazimatlarda yaranmış müxtəlif nasazlıqlar və çatışmamazlıqlar barədə məlumatlara reaksiya verilmiş, mövcud

sahələr üzrə aidiyyəti mütəxəssislər dəvət edilib və həmin çatışmamazlıqlar aradan qaldırılmışdır.

2016-cı ildə Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi (VAİS)-i istifadə edərək iki gömrük orqanı arasında nəqliyyat vasitələrinin və malların mexaniki-elektron kilid bağlanaraq təyinat gömrük orqanına göndərilmişdir. 2016-cı ildə Mobil gömrük bölmələri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində iki gömrük orqanı arasında yük daşıyan və üzərinə mexaniki-elektron kilid (GPS) bağlanan nəqliyyat vasitələrinin müəyyən olunmuş marşrut xətti üzrə hərəkəti Komitənin Mərkəzinin əməkdaşları tərəfindən “GPS monitoring” sistemi vasitəsi ilə mütəmadi şəkildə izlənilmiş, marşrutdan çıxma və digər nasazlıq hallarının qarşısı operativ şəkildə alınmışdır. “Asan Xidmət” mərkəzləri vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasına müvəqqəti olaraq gələn nəqliyyat vasitələrinin respublika ərazisində qalma müddətinin uzadılmasına dair qərar qəbul edilmişdir.

Hazırda ölkədə GMO laboratoriyaları yaradılmışdır, onlar Xaçmaz Gömrük İdarəsinin Yalama və Samur sərhəd keçid məntəqələrində, Balakən Gömrük İdarəsinin Mazımçay sərhəd keçid məntəqəsində, Tovuz Gömrük İdarəsinin Sınıq Körpü və Böyük Kəsik sərhəd keçid məntəqələrində və Biləsuvar Gömrük İdarəsinin Qoşa Təpə sərhəd keçid məntəqəsində yerləşir.

Dövlət Gömrük Komitəsində aşağıda sadalanan istiqamətlərdə məqsədyönlü fəaliyyət aparılmışdır:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin cənab İlham Əliyevin 26 sentyabr 2006-cı il tarixli 472 nömrəli “İcra intizamının möhkəmləndirilməsi və icraya nəzarətin təşkilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanında nəzərdə tutulmuş tapşırıqların tətbiq edilməsi,
- Gömrük qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin tənzimlənməsi,
- gömrük işi sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi.

Gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və inkişaf olunması üçün, Komitə digər ölkələrin gömrük orqanları ilə beynəlxalq normalara uyğun müqavilə, protokol və aidiyyəti sənədlər hazırlanmış və digər zəruri tədbirlər görmüşdür.

Məsələn, 23 fevral 2016-cı il tarixində “Azərbaycan Respublikasının Hökuməti ilə İran İslam Respublikasının Hökuməti arasında gömrük məsələlərində qarşılıqlı inzibati yardım haqqında Saziş” imzalanmışdır.

8 mart 2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Qətər Dövlətinin Baş Gömrük İdarəsi arasında kadrların peşəkar hazırlığı və ixtisasının artırılması sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.

18 may 2016-cı il tarixində Seneqalda “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Seneqal Respublikasının Baş Gömrük İdarəsi arasında gömrük əməkdaşlarının potensialının gücləndirilməsi sahəsində qarşılıqlı yardım haqqında Saziş” imzalanmışdır.

14 iyul 2016-cı il tarixində “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Ukrayna Dövlət Fiskal Xidməti arasında malların hava nəqliyyatı ilə daşınmasına dair gömrük hüquqpozmaları ilə mübarizə sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət haqqında Protokol” imzalanmışdır.

28 noyabr 2016-cı il tarixində “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Belarus Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi arasında malların hava nəqliyyatı ilə daşınmasına dair gömrük hüquqpozmaları ilə mübarizə sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət haqqında Protokol” imzalanmışdır.

2016-cı il ərzində Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən bir sıra tədbirlər hazırlanmış və tətbiq edilmişdir.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Potensialın Gücləndirilməsi üzrə Avropa Regional Ofisi tərəfindən 26-28 yanvar 2016-cı il tarixdə Bakı şəhərində

Beynəlxalq Gömrük Universitetləri Şəbəkəsi tərəfindən təşkil olunan Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti və Bakı Ali Neft Məktəbinin tələbələrinin iştirakı ilə seminar keçirilmişdir.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Bakı şəhərindəki Regional Tədris Mərkəzində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının təşəbbüsü ilə 15-17 fevral 2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası və Azərbaycan Hava Yolları Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin əməkdaşlarının iştirakı ilə seminar keçirilmişdir.

2016-cı ilin aprel ayında Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Bakı şəhərindəki Potensialın Gücləndirilməsi üzrə Regional Ofisində “Harmonik sistem 2017-yə dəyişikliklər” mövzusunda seminar keçirilmişdir.

2016-cı ilin may ayında Bakı şəhərində “İmperial Tobacco” şirkətinin təşəbbüsü ilə Dövlət Gömrük Komitəsinin əməkdaşlarının iştirakı ilə “Tütün məmulatlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə” mövzusunda seminar keçirilmişdir.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Bakı şəhərindəki Regional Tədris Mərkəzində Avropa İttifaqının TAIEX Proqramı çərçivəsində 10-12 may 2016-cı il tarixdə Dövlət Gömrük Komitəsinin əməkdaşları üçün “Səlahiyyətli İqtisadi Operator” mövzusunda seminar keçirilmişdir.

2016-cı ilin iyul ayında Azərbaycanın Qəbələ şəhərində Dünyanın bir sıra ölkələrinin və Azərbaycanın mötəbər universitetlərində gömrük ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrin iştirakı ilə “Gənclərin dialoqu - gömrük əməkdaşlığının genişləndirilməsi yolu ilə potensialın artırılması” mövzusunda Beynəlxalq Tələbə Konfransı keçirilmişdir.

2016-cı ilin dekabr ayında Azərbaycan, Tacikistan, Əfqanıstan, Qazaxıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Monqolustan, Pakistan, Özbəkistan, Çin və Türkmənistan gömrük orqanlarının, həmçinin MARİƏ ölkələri Daşıyıcılar və Ekspeditorlar Assosiasiyaları Federasiyasının və digər özəl qurumların nümayəndələrinin iştirakı

ilə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Potensialın Gücləndirilməsi üzrə Bakı şəhərində yerləşən Avropa Regional Ofisində Asiya İnkişaf Bankının təşəbbüsü ilə MARİƏ (Mərkəzi Asiya Regional İqtisadi Əməkdaşlıq Proqramı) çərçivəsində Regional Tranzit Ticarətinin Sadələşdirilməsi mövzusunda seminar keçirilmişdir.

Aylıq olaraq xarici ticarəti əks etdirən məlumat bazası Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinə, Mərkəzi Bankına, İqtisadiyyat Nazirliyinə və Vergilər Nazirliyinə təqdim olunmuş, Azərbaycan Respublikası xarici ticarətinin gömrük statistikasının metodologiyasına 2016-cı ilin hər ayı idxal-ixrac əməliyyatları müvafiq olaraq təhlil edilmişdir, bundan sonra Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasına, Nazirlər Kabinetinə, İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim olunmuşdur.

Azərbaycanın gömrük orqanlarının fiskal siyasətin həyata keçirilməsində, hüquq-mühafizə orqanı kimi gömrük sahəsində cinayətlərə qarşı mübarizədə, mədəni sərvətlərin qorunmasında, gömrük nəzarətinin təşkilində, Azərbaycan Gömrük Təşkilatının beynəlxalq imicinin möhkəmlənməsi, xidmət səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması və digər işləri Komitənin Mətbuat Xidməti tərəfindən ölkə ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmışdır.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti əsasən progressiv dünya təcrübəsinə əsaslanan üsulların, eləcə də, əməliyyat-axtarış və qabaqlayıcı-profilaktik tədbirlərin qüvvətləndirməsi, texniki yolların və informasiya texnologiyalarının tətbiqi, həmçinin, cinayətlər əleyhinə mübarizədə əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi ilə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin sağlamaq, qaçaqmalçılıq kanallarının aşkar və ləğv olunmasına, hüququ pozan şəxslərin müvafiq məsuliyyətə cəlb olunmasına yönəlmişdir.

Qaçaqmalçılığa və digər gömrük qanunpozuntularına qarşı mübarizənin səmərəli fəaliyyəti üçün beynəlxalq və regional əməkdaşlığın zəruri əhəmiyyətini nəzərə alaraq, 2016-cı ildə ÜGT, BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsi,

GUAM, Mərkəzi Asiya Regional İnformasiya Əlaqələndirmə Mərkəzi və s. etimadlı qurumlarla, xarici gömrük xidmətlərinin hüquq mühafizə bölmələri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin təkmilləşdirilməsi işi davam olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2013-2018-ci illər üçün Dövlət Proqramı” 24 iyun 2013-cü il tarixində 2966 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Bu sərəncamı tətbiq edərək və gömrükdən narkotik vasitələrin qeyri-qanuni yolla keçirilməsinin qarşısını alaraq, gömrük orqanları və digər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən 2016-cı il ərzində narkotik və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar 130 fakt aşkar olunmuşdur.

109 halda narkotiklər İrandan, 5 halda Rusiyadan, 4 halda Türkiyədən, 1 halda Kanadadan, 1 halda İsraildən, 1 halda Gürcüstandan gətirilərkən, 1 halda Rusiyaya, 1 halda Gürcüstana, 1 halda İrana aparılarkən, 5 halda isə tranzit yolla (İran-Azərbaycan-Almaniya, İran-Azərbaycan-Ukrayna, İran-Azərbaycan-Gürcüstan-Ukrayna, İran-Azərbaycan-Belçika, İran-Azərbaycan-Gürcüstan marşrutları üzrə) keçirilərkən saxlanmışdır(2).

Narkoqaçaqmalçılar narkotiklərin qanunsuz keçirilməsi məqsədilə müxtəlif gizlətmə üsullarına əl atırlar, məsələn cari il ərzində 39 halda narkotik vasitələrin daxili bədən boşluqlarında (mədədə, düz bağırsaqda və s.) keçirilməsi cəhdlərin qarşısı alınmışdır.

2016-cı il ərzində Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən aşkar olunmuş 8503 gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xəta faktları üzrə 202 hüquqi şəxs (o cümlədən 101 xarici hüquqi şəxs) və 8314 fiziki şəxs (o cümlədən 4533 xarici) inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş, göstərilən şəxslərə qarşı 673 min 591 manat cərimə tətbiq olunmaqla, dəyəri 354 min manat olan mallar müsadirə edilmişdir(2).

Gömrük qaydaları qarşı inzibati xətlər əsasən aşağıda sadalanan qanunpozuntularıyla əlaqədar olmuşdur:

- nəqliyyat vasitələrinin, malların və ya onlara aid sənədlərin müəyyən edilmiş müddətdə çatdırılmaması,
- nəqliyyat vasitələrinin, malların və ya onlara aid sənədlərin gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən gizli və kənar keçirilməsi,
- nəqliyyat vasitələrinin, malların və ya onlara aid sənədlərin bəyan edilməməsi və ya düzgün bəyan edilməməsi,
- nəqliyyat vasitələrinin, malların və ya onlara aid sənədlərin gömrük ərazisindən kənara aparılmaması,
- nəqliyyat vasitələrinin, malların və ya onlara aid sənədlərin gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınması.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi nəzdində Sanitariya-Karantin Müfəttişliyi, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yanında Dövlət Baytarlıq və Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətləri, Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi, Dövlət Dəniz Administrasiyası və Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Nüvə və Radioloji Fəaliyyətin Tənzimlənməsi üzrə Dövlət Agentliyi arasında Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi (VAİS) vasitəsi ilə məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi təmin edilmişdir.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Azərbaycanda Amerika Ticarət Palatası ilə birgə “Fairmont Baku” otelində “Gömrük sistemində inkişaf və gələcək perspektivlər” mövzusunda konfrans keçirmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan Türk Sənayeçi və İş adamları Beynəlxalq Cəmiyyətinin (TÜSİAB) Bakı şəhərindəki ofisində iş adamları ilə Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbərliyi arasında “Gömrük islahatları: yeniliklər və perspektivlər” mövzusunda seminar keçirilib.

2016-cı ilin may ayında “Hyatt Regency” otelində Dövlət Gömrük Komitəsi rəhbərliyinin iştirakı ilə Azərbaycanda Amerika Ticarət Palatasının (AMCHAM) növbəti aylıq toplantısı keçirilib.

2016-cı ilin sentyabr ayında Xəzər-Avropa Klubunun təşkilatçılığı ilə Bakı şəhərində Dövlət Gömrük Komitəsi rəhbərliyi və Klubun üzvü olan şirkətlərin nümayəndələri arasında keçirilən görüşdə gömrük xidməti ilə əlaqəli yeniliklər və innovasiya texnologiyalarının tətbiqi haqqında danışıqlar aparılmış və elektron gömrük xidmətlərinin təqdimatı keçirilmişdir.

“e-Gömrük Bəyannaməsi/Mal - Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə elektron Gömrük Bəyannaməsinin qəbulu” elektron gömrük xidməti xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının istifadəsinə verilmişdir. Bu xidmət gömrük rəsmiləşdirilməsində şəffaflığın təmin edilməsi, bəyanetmə prosesinin asanlaşdırılması və gömrük əməkdaşı ilə vətəndaşların təmasının minimuma endirilməsi məqsədilə malların və nəqliyyat vasitələrinin kağızsız texnologiya əsasında internet üzərindən bəyan edilməsinə imkan vermişdir.

“Gömrük bəyannamələri haqqında məlumatın verilməsi” adlı elektron gömrük xidməti “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1853 nömrəli 4 mart 2016-cı il tarixli sərəncamının 2.1-ci və 2.2-ci bəndlərinin icrasını təmin etmək üçün istismara verilmişdir.

Bununla yanaşı, “Sərhəd gömrük məntəqələrindən daxil olan malların haqqında məlumat” elektron gömrük xidməti istismara verilmişdir. Bu xidmət xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına idxal etdikləri malların ölkə ərazisinə daxil olması haqqında operativ məlumat verir.

“Mənim idxal-ixrac əməliyyatlarım” elektron gömrük xidmətinə daha iki hesabat forması əlavə edilmişdir. Həmçinin “Off Line” serverlər istifadəyə verilmişdir, bunlar da sərhəd buraxılış məntəqələrində VAİS-in dayanıqlılığının təmin edir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin aparatında, strukturuna daxil olan gömrük orqanlarında və Komitənin tabeliyində olan digər təşkilatlarında istismar olunan kompüterlərin, ofis texnikasının, telefonların, audio-video və digər elektron avadanlıqların müntəzəm işləməsi təmin edilmişdir.

Yuxarıda sadalananlarla yanaşı, "Sərhədkeçmədə xüsusi diqqət siyahısı" altsistemi yaradılmışdır. Bu sistem İAMAS-ın imkanlarından istifadə edərək ölkə ərazisinə müvəqqəti gətirilən və ya bu ərazidən müvəqqəti aparılan mal və ya nəqliyyat vasitələrinin geri qaytarılmasına effektiv gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir.

İstifadəyə verilmiş VAİS altsistemi istifadəçilərə mobil telefon vasitəsi ilə gömrük sərhədindən keçirəcəkləri nəqliyyat vasitələri haqqında ilkin məlumatlar almağa imkan verir. Həmçinin, "VAİS-İstintaq" altsistemi yaradılmışdır və bu altsistem materialların və cinayət işlərinin qeydiyyatı təmin edir. Poçtla daşınan mallara gömrük nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə "VAİS-Poçt daşımaları" altsistemi inkişaf etdirilmişdir. "Elektron Sənəd Dövriyyəsi" avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi təkmilləşdirilmiş, müraciətlər avtomatik olaraq komitənin sənəd dövriyyəsinə daxil edilir, xarici ölkələrlə bağlanmış müqavilə və protokolların bazası yaradılmışdır. Şəffaflığın təmin edilməsi və korrupsiya hallarına yol verilməməsi məqsədi ilə sərhəd gömrük orqanlarında ödənişlərin poçtla həyata keçirilməsini təmin edən altsistem hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir.

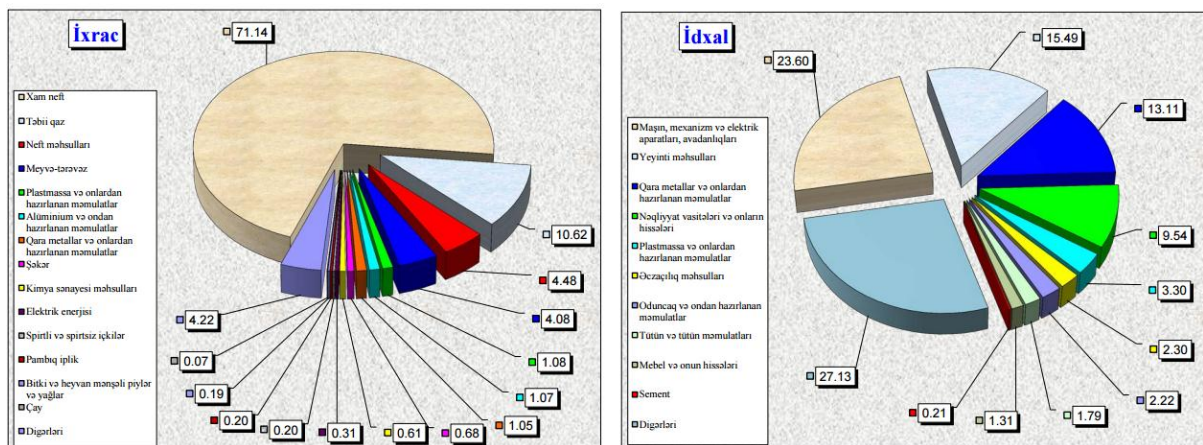
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SIYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiya problemləri və gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri

2016-cı ildə idxalda 2015-ci ilə nisbətən 7,42 %, ixracda 28,17 % azalma qeydə alınmışdır. 2016-cı Azərbaycan Respublikasına ildə idxal olunan malların çeşidlərinin sayı 7 328 ədəd, ixrac olunan malların çeşidlərinin sayı 2 921 ədəd olmuşdur(2).

Rəqəmlərdən göründüyü kimi, ölkənin xarici ticarət saldosu müsbətdir. Lakin, ixracatın əmtəə strukturunda xam neftin, neft məhsullarının və təbii qazın payı 86,24% təşkil edir. 2015-ci ilin göstəriciləri ilə müqayisədə, 2016-cı ildə ixracatda qeyri-neft məhsullarının payı 6,32 % artmışdır.

İdxal və ixrac əməliyyatlarında əsas mallar
(faizlə xüsusi çəkisi)

Mənbə: <http://customs.gov.az/modules/pdf/pdfolder/>

Şəkil 3.1. Xarici ticarətin əmtəə strukturu

İxracatda qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisinin artmasına baxmayaraq, əldə olunan gəlirlərin ümumi həcmnin azalması, neft gəlirlərinin ciddi şəkildə aşağı düşməsi ilə əlaqədardır. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya neftinin konyunkturəsindən asılılığını aradan qaldırmaq, iqtisadiyyatı şaxələndirmək və qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq edilmişdir.

Bu sənəd iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini daha da artırmaq, əhəlinin sosial rifahını yaxşılaşdırmaq, əlverişli investisiya mühiti yaratmaq, azad rəqabət mühiti, bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafına yardım etmək məqsədi ilə qəbul olunub.

Sənəddə qeyd olunur ki, mənfi xarici təsir nəticəsində ölkədə yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi, şaxələndirilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunması ilə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına nail olunmalıdır.

Proqramda qeyd olunur ki, yeni iş yerlərinin yaradılması, mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil və səhiyyənin, kommunal xidmətlər və ünvanlı sosial yardımın yaxşılaşdırılması yolu ilə yoxsulluq azaldılacaq.

Sənəddə makroiqtisadi sabitliyin qorunması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiyaların təşviqi və dəstəkləyici dövlət sektorunun yaradılması qarşıda duran ən vacib vəzifələrdən biri kimi göstərilmişdir.

Qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft ümumi daxili məhsulundakı payının hazırkı 2,627 %-dən 2025-ci ildə 4 faizə çatdırılması hədəflənib.

Qeyri-neft sektoru üzrə ixracın 2015-ci ildəki adambaşına 170 ABŞ dollarından 2025-ci ildə 450 ABŞ dollarına qaldırılması nəzərdə tutulub. Turizm sektorunda 2025-ci ilə qədər 150 min əlavə iş yerinin yaradılması hədəflənib.

Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması biznesin dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, vergi-gömrük sisteminin keyfiyyətinin artırılması, bazara daxiləlməyə rast gəlinən maneələrin minimuma endirilməsi və azad rəqabət mühitinin təmin olunması vasitəsi ilə həyata keçiriləcək. 11 sektoru əhatə edən sənəddə əsasən neft və qaz sənayesinin, kənd təsərrüfatı məhsullarının, istehlak mallarının, ağır sənaye və maşınqayırmanın, ixtisaslaşmış turizm sənayesinin, logistika və ticarətin, mənzil təminatının, peşə təhsili və təliminin, maliyyə xidmətlərinin, telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının, kommunal xidmətlərin inkişafı nəzərdə tutulub.

Sözü gedən sənəddə bildirilir ki, sahibkarların iqtisadi cəhətdən daha fəal olması, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin təşviqi, özəl təşəbbüslərə kömək və sağlam rəqabəti təmin edən mühitin formalaşdırılması iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biridir.

Baxmayaraq ki, bütün sahələr üzrə strateji xəritələr ictimaiyyətə təqdim olunmur, xəritənin ümumi təqdimatında bəzi sahələrin adı çəkilir.

Edilən təkliflərə əsasən, logistika və ticarət sahəsində özəl sektorun daha mühüm rol oynamalıdır, maşınqayırma və ağır sənaye sahələrində özəl sektorun iştirakçılığı - aktivlərin səhmlərinin özəl şirkətlərə satıla bilər.

Strateji Yol Xəritəsinin planına görə 2025-ci ilə qədər 450 000-dən çox vətəndaş üçün yeni iş yerləri təmin olacaq.

Sənəddə qeyd edilir ki, bu xəritələr birbaşa olaraq, xidmət sahələrinin, o cümlədən kommunal xidmətlərin səmərəliliyinin və insan kapitalının keyfiyyətinin artırılmasına təkan verir.

Həmçinin, "Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"ndə elektrik enerjisi sektorunun liberallaşdırılması təklif olunub.

İnsan kapitalının yüksəldilməsinə gəldikdə, təhsilin inkişafı, təlimlər vasitəsilə işçilərin bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsində davamiyyətin təmin edilməsi, ixtisaslı kadrların əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, şirkətlərin araşdırma və təkmilləşdirmə sahəsinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması, mövcud insan kapitalından mənafele istifadə olunması təklif olunur(8).

Dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin dövlət xəzinəsinə cəlb etmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu fiskal siyasət adlanır. Dövlət iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin, ələlxüsus cavan və perspektivli sahələrin xarici rəqabətdən qorunması siyasətini də həyata keçirir. Bu siyasət dövlət proteksionizmi və ya himayədarlıq adlanır. Gömrük tarifi proteksionist və fiskal iqtisadi funksiyaları daşıyır.

Gömrük tarifi - gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük

rüsümü dərəcələrinin məcmusudur. Gömrük rüsumları - malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən aparılması zamanı gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük ödənişlərinin bir növüdür. Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası (XİF MN) – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən, malların qrupunu, mövqeyini, yardımçı mövqeyini, alt yardımçı mövqeyini rəqəm işarəsi və ya rəqəm işarələri qrupu (kodlar) şəklində özündə birləşdirən təsnifatdır(9).

İdxalın əmtəə quruluşunu nizamlamaq, malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsinin və aparılmasının, həmçinin valyuta gəlirləri və məsrəfləri üçün əlverişli nisbət təmin etmək, Azərbaycan Respublikasında malların istehlak və istehsal strukturunda qabaqcıl yeniliklərə şərait yaratmaq, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq və Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təşviq etmək gömrük tarifinin əsas məqsədləridir.

2013-cü ilin iyun ayından qüvvəyə minmiş “Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” Azərbaycan Respublikasında gömrük tarifinin tərtib və tətbiq edilməsi, habelə Azərbaycan Respublikasının gömrüyünə gətirilən və aparılan mallardan gömrük rüsumlarının yığılması üsullarını müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında idxal gömrük rüsumları və bəzi mallara ixrac gömrük rüsumları tətbiq edilir.

Malların gömrük sərhədindən keçirilməsini operativ şəkildə nizamlamaq üçün bəzi mallara dərəcələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının müəyyən etdiyi mövsümi rüsumlar tətbiq edilə bilər. Mövsümi rüsumlar bir ildə 180 gündən artıq qüvvədə ola bilməz.

Ölkəmizin iqtisadi maraqlarını müdafiə etmək üçün idxal edilən mallara aşağıda sadalanan qısamüddətli rüsumlar uyğulana bilər:

- kompensasiya,
- antidempinq,

- xüsusi rüsumlar.

İdxal olunan malların ixrac olunduqları ölkədə istehsalı, habelə o ölkədən ixracı zamanı hər hansı subsidiyalar tətbiq edildikdə, bu idxal eyni malların yerli istehsalçılarna xələl gətirdikdə və ya xələl gətirmək təhlükəsi ərsəyə gəldikdə, bu malların istehsalının təşkilinə və təkmilləşdirilməsinə əngəl yaratdıqda kompensasiya rüsumları tətbiq edilir.

Hər hansı malın yerli istehsalçılarının dempinq (dumping) qiymətli idxalla rəqabətdən müdafiəsi üçün antidempinq rüsumu tətbiq olunur. Bu rüsum yalnız yerli istehsalçıların şikayətləri ilə bağlı aparılan araşdırma başa çatdıqdan sonra tətbiq edilir.

Dövlətin gömrük ərazisinə xarici mallar eyni malların yerli hasilatçılarna xələl gətirən yaxud xələl gətirə biləcək həcmdə və şərtlərlə gətirildiyi halda müdafiə tədbiri olaraq, həmçinin digər dövlətlərin Azərbaycan Respublikasının mənafeyinə uyğun olmayan ayrı-seçkilik hallarının qarşısını almaq üçün xüsusi rüsumlar tətbiq olunur.

Bəzi hallarda idxala, ixraca və tranzitə qeyri-tarif tənzimləmə üsulları tətbiq edilir.

İdxal işlərində qeyri-tarif məhdudlıyyətləri xarici malların yerli bazara təsirini qabaqlayan məhdudlaşdırma-qadağa xüsusiyyətli tədbirlər kompleksidir.

İdxal edən ölkənin rəqabət qabiliyyətinin inkişaf olunması, milli sənayenin qorunması, vətəndaşların həyat və səhhətinin, ətraf mühitin, əxlaqın, dinin və milli dəyərlərin müdafiəsi – bunlar idxal əməliyyatlarında həyata keçirilən qeyri-tarif məhdudlıyyətlərinin əsas məqsədidir.

Qeyri tarif məhdudlıyyətləri 2 üsulla - iqtisadi və inzibati olaraq tətbiq olunur.

İnzibati qeyri tarif məhdudlıyyətlərinə aşağıda sadalananlar aiddir:

- embarqo (qadağa);
- lisenziyalaşdırma və kvotalaşdırma;

- ixracın məhdudlaşdırılması;
- (inhisarçı) tədbirlər;
- proteksionizm siyasəti üçün standart və texniki normaların tətbiqi;
- əlavə gömrük sənədləri və əməliyyatları;

Müəyyən bir ölkədən və yaxud həmin ölkənin üzv olduğu gömrük ittifaqına daxil olan ölkələrdən idxalata və ya bu ölkələrə ixracata tamamilə və ya müəyyən mal qruplarına qoyulmuş qadağaya embarqo deyilir .

İdxalına icazə verilən malların kəmiyyətinin və ya dəyərinin limitini təyin edən həcm məhdudlaşdırılması əməliyyatına kvotalaşdırma deyilir.

İxracın məhdudlaşdırılması, müxtəlif məqsədlərlə, o cümlədən, siyasi motivlərlə, ölkənin öz ixracatına qoyduğu könüllü məhdudiyətdir.

İnhisarçı tədbirlər silah, narkotik və psixotrop maddələr, neft, qaz, yüksək texnologiyaların tətbiqi ilə istehsal olunmuş mallar və digər strateji əhəmiyyət kəsb edən mallarla ticarətin dövlət tərəfindən könüllü olaraq, inhisarlaşdırılmasıdır.

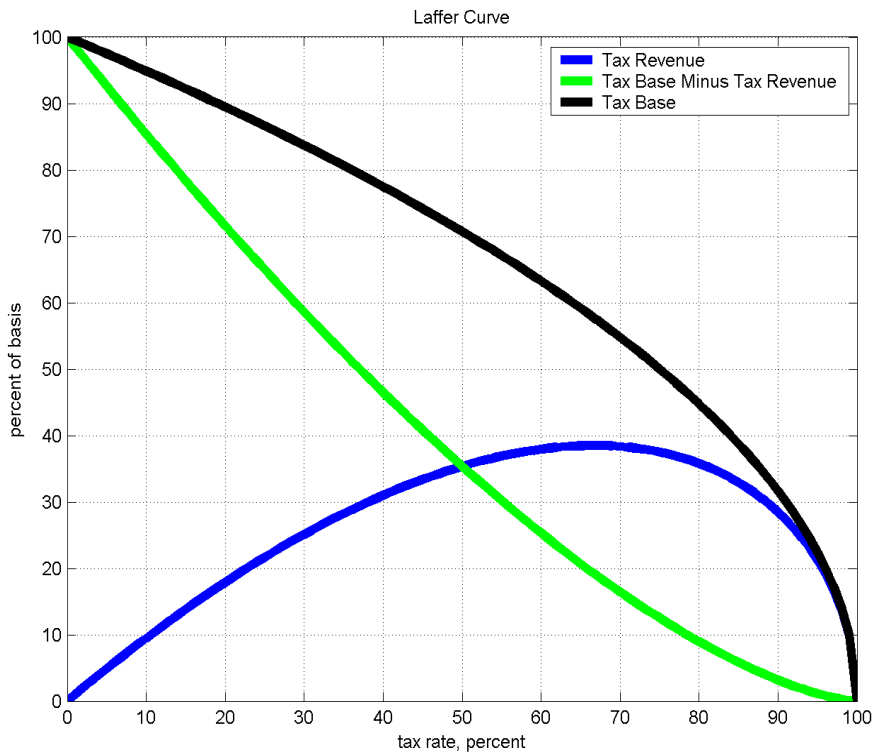
Ayrı-ayrı mal qrupları üzrə xarici ticarətdə proteksionist məqsədlər üçün standart və texniki normalardan istifadə edilməsi və əlavə gömrük sənədləri və əməliyyatlarının tətbiqi də inzibati qeyri-tarif məhdudlaşdırılmaları tədbirləri sırasındadır.

Azərbaycan 1997-ci ildən Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyə namizəddir. ÜTT, üzv ölkələrə qeyri-tarif tənziqləmə metodlarından tamamilə imtina etməyi tövsiyyə edir.

Rüsum dərəcələrinin artırılmaması, həmçinin qeyri-tarif məhdudiyətlərinin tətbiq edilməməsi ÜTT-nin gömrük siyasətinin məqsədləridir.

Vergi yükünün, o cümlədən, gömrük vergi və rüsumlarının müəyyən həddi aşması, onların effektivliyini azaldır. XX əsrin 2-ci yarısında Amerika tədqiqatçısı Artur Laffer empirik yolla vergi yükü, vergidən yayınmalar və büdcə gəlirləri arasında

asılılığı müəyyənləşdirmişdir. Vergi yükünün, o cümlədən, gümrük vergi və rüsumlarının müəyyən həddi aşması ölkədə vergi bazasının azalmasına, gizli iqtisadiyyat və korrupsiya kimi xoşagəlməz halların artmasına gətirir. Belə olan halda, büdcə gəlirləri də azalır. Vergi yükünün optimal səviyyəsi empirik yolla təyin olunur və əhalinin qanunpərəstlik səviyyəsindən asılıdır. Bir çox ekspertlərin rəyinə görə, Azərbaycanda vergi yükünün, o cümlədən gömrük vergilərinin azaldılması iqtisadiyyatımıza müsbət təsir edər.

Şəkil 3.1. Laffer əyrisi və vergitutma bazası

Azərbaycan, vergi yükünün optimallaşdırılması və ÜTT qarşısındakı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını dərinləşdirilməsi məqsədi ilə xarici ticarətə kəmiyyət məhdudiyətlərini tədricən azaltmalı, vergi və rüsumların tətbiqi zamanı milli maraqlarımıza uyğun, differensiallaşdırılmış qaydada müxtəlif mallara müxtəlif dərəcələr tətbiq etməklə, rüsum dərəcələrini

aşağı salaraq, mülayimləşdirməli, eyni zamanda, milli iqtisadiyyatımızın maraqlarına uyğun olaraq, selektiv proteksionizm siyasəti yürütməlidir.

ÜTT ölkələrinin tətbiq etdiyi tarif dərəcələri, ölkənin inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq, 9 tarif rubrikasına ayrılmışdır: 0%, 0-5%, 6-10%, 11-15%, 16-20%, 21-30%, 31-40%, 41-50%, 50+%. İnkişaf etmiş ölkələr əsasən 3-cü və daha az rubrikanın tariflərini tətbiq edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr isə, əsasən 4-cü rubrikadan daha yüksək rubrikanın tariflərini tətbiq edir. Azərbaycan Respublikasında istifadə edilən tariflər 4-cü rubrikaya aiddir.

ÜTT-nin qəbul etdiyi "İsveçrə düsturuna" əsasən üzv ölkələr tətbiq etdikləri tarif dərəcələrini azalma əmsalından istifadə edərək, gömrük tarif dərəcələrinin xətti aşağı salınmasını həyata keçirməlidirlər.

Gömrük tariflərinin preferensial dərəcələri - daha səmərəli rejimli bazardan istifadə edən ölkələr üzrə istifadə olunan rüsum dərəcələrindən daha aşağı olan rüsum dərəcələrinə deyilir. 1988-ci ildə ÜTT çərçivəsində idxalın lisenziyalaşdırılması haqqında imzalanmış sazişin əsas məqsədləri beynəlxalq lisenziyalaşdırılma əməliyyatlarının ticarət üçün maneə törətməməsinə və həmin əməliyyatların aydın və ədalətli forma ifadə etməsidir. ÜTT, dövlətin ixrac üzərində nəzarətini məhdudlaşdıran siyasət tətbiq edir. Dövlət, yalnız kütləvi qırğın silahları, bu silahların çatdırılma vasitələri, silah və ya digər hərbi texnika istehsalında istifadə olunan mallar, informasiyaya və intellektual mülkiyyətin xarici ticarəti sahələrinə nəzarət etməlidir. ÜTT ölkələri öz aralarında ixtisasın tanınması mexanizmini tətbiq edirlər. Bu prinsip əsasında, bir qayda olaraq, ÜTT üzvü ölkələr digər ÜTT ölkəsində əldə edilmiş təhsil haqqında sənədləri, verilmiş lisenziya və sertifikatları tanıyır. Bütün ÜTT ölkələri istisnasız olaraq, öz aralarında tarif rubrikalarına uyğun olaraq, öhdələrinə götürdükləri tarif dərəcələrindən yüksək tariflər tətbiq etmirlər. Bundan əlavə, ÜTT ölkələri bəzi ölkələrə azaldılmış tarif - tarif preferensiyaları verə bilərlər. Tarif preferensiyaları digər ölkələrə şamil olunmur. ÜTT ölkələrinin tətbiq etdiyi tariflərin orta səviyyəsi Uruqvay raundunda

razılaşdırılmış metodika ilə hesablanır və “əlaqələndirilmiş tariflər” adlanır. ÜTT-yə üzv olan bütün ölkələrin bütün sahələrə tətbiq etdikləri əlaqələndirilmiş tariflərin orta səviyyəsi 7%-dir.

3.2. Gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilərkən, ilk növbədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə önəm verilir. Bu məqsədlə, ölkənin qoşulduğu Beynəlxalq Konvensiyaların müddəaları nəzərə alınmaqla, müvafiq normativ-hüquqi aktların hazırlanması işi daim davam etdirilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 2016-cı il ərzində fəaliyyətinə dair hesabatında qeyd olunduğu kimi, “...gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilmə prosedurlarının yeni normalara uyğunlaşdırılması, progressiv gömrük alətlərinin milli səviyyədə istifadə olan qaydalara transformasiya edilməsi, gömrük işinin həyata keçirilməsi məsələlərini tənzimləyən prosedurların daha da rasionallaşdırılması məqsədi ilə bəzi qaydalara əlavələr edilmiş, eləcə də yeni normativ sənədlər hazırlanaraq, müvafiq qaydada təsdiq edilmişdir”(2).

Müasir şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyətin xarakterinin dəyişməsi, eləcə də, Azərbaycan üçün bu fəaliyyətin sosial-iqtisadi əhəmiyyətinin artması dövlətin gömrük siyasətinin yüksək keyfiyyətdə olmasını, gömrük-tarif və qeyri-tarif tənzimlənmə mexanizmlərinin effektivliyini tələb edir. Nəticə etibarlı ilə, bu mühüm amillər dövlət gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən edilir.

Azərbaycanda iqtisadi islahatlar illəri ərzində daxili istehsal və ölkənin ixracatının həcmi və ixracatdan əldə olunan gəlirlər kəskin artmışdır. Eyni zamanda, Şəkil 3.1.-də göstərilmiş diaqramda ölkənin xarici ticarətin əmtəə strukturunda neftin xüsusi çəkisinin aşırı dərəcədə çox olduğunu görürük. 2016-cı ildə ölkə ixracatında

71,14% xam neftin, 10,62% təbii qazın və 4,48% neft məhsullarının payına düşür(2). Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2015-ci ildə ixracatda xam neft və neft məhsullarının xüsusi çəkisi 90%-dən çox olub. Göründüyü kimi, iqtisadiyyatın neft asılılığı xeyli dərəcədə azalmış, qeyri-neft mallarının ixracatda payı 15%-dən çox artmışdır. Bu artım bir tərəfdən, dünya neft bazarında qiymətlərin düşməsindən qaynaqlanan neft gəlirlərimizin azalması səbəbindən, digər tərəfdən, qeyri-neft istehsal sahələrində ixrac potensialımızın artması nəticəsində baş vermişdir. 20016-cı ildə, 2015-ci illə müqayisədə meyvə-tərəvəz ixracatının ümumi ixracatda payı 0,8%-dən 4,08%-ə qədər, 5,1 dəfə artmışdır. Lakin, hələ də, ölkə xracatında xam neft və neft məhsullarının payı çoxdur. İxracatda neftin və neft məhsullarının payının çox olması, iqtisadiyyatda neft asılılığı yaradır. Belə ki, dünya neft bazarında konyunktur dəyişikliyi ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinə, büdcə gəlirlərinə, manatın sabitliyinə və əhalinin real gəlirlərinə mənfi təsir göstərir. Bu təsirləri aradan qaldırmaq üçün ixracatın əmtəə strukturu diversifikasiya olunmalıdır. Bu məqsədlə, gömrük siyasəti kompleksi mütəmadi olaraq, ölkənin milli maraqlarını tam əks etdirməklə, təkmilləşdirilməlidir.

Ötən illər ərzində xarici iqtisadi fəaliyyəti keyfiyyətli dəyişikliklərə məruz qalıb. Xarici ticarətin beynəlmilləşməsi beynəlxalq əlaqələrin intensivliyinin artırılması zəruri olan maddi və valyuta sərvətlərinin gömrük sərhədindən daxil olmaqla yerdəyişmə prosesləri, kooperasiya, istehsal, elmi-texniki və xarici ticarət əlaqələrinin bazasında inkişaf edir.

Gömrük fəaliyyəti, ticarətin yaranması ilə, inkişafı ilə və tənzimlənməsi ilə sıx bağlıdır.

80-cı illərin sonundan başlayaraq hiss olunmağa başladı, ki əvvəlcə SSRİ, sonra isə Azərbaycan, digər MDB ölkələri ilə xarici iqtisadi və gömrük fəaliyyətinin bütün mexanizmlərinin yeniləşdirilməsinə sürətlə başlayırlar.

2001-ci ildən etibarən, ÜTT –yə mal və xidmətlər ticarəti üzrə tamhüquqlu subyekt olaraq qoşulması məqsədilə, Azərbaycan bir sıra fəaliyyət göstərən qanunvericilik aktları uyğunlaşdırır və ya yenilərini qəbul edir.

Dünya birliyi yeni dövrün başlanmasını kəskin hiss edir – informasiya dövrü, hansı ki, artıq yeni tipli idarəetməni tətbiq edir – informasiya tipli. Bu gün dünyada heç bir ölkə, dünya birliyi üzərinə düşən böyük kütləvi informasiya axınının təkbaşına öhdəsindən gələ bilməyəcək.

Hər 15 ildə istehsal olunan malların növlərinin sayı iki qat artır, yeni texnologiyalar sürətlə yayılır, xidmət sferası kəskin artır, əqli mülkiyyətin qorunması problemi artır. Bu gün məlumdur ki, ölkənin rifahı nə zəngin təbii sərvətlərlə, nə də pul kapitalının gücü ilə müəyyən edilmir. İndi təhsil səviyyəsi, toplanmış bilik həcmi və informasiyaya sahib olmaq həlledici əhəmiyyətə malikdir. İnformasiya cəmiyyətinə keçidi təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin də təşkilati-hüquqi idarəsinin əsasları getdikcə ümumi beynəlxalq proseslərə inteqrasiya olur. Azərbaycan gömrük qanunvericiliyi dünya gömrük qanunvericilik təcrübəsinin tətbiqində addımlar atır. Bu təcrübənin həyata keçirilməsi üç istiqamətdə həyata keçirilir.

Birinci istiqamət Azərbaycanın MDB və yaxın xarici ölkələrlə gömrük-hüquqi əməkdaşlığı ilə bağlıdır. Belə yanaşmanın nümunəsi MDB ölkələrinin əksəriyyəti gömrük siyasətinin prinsipləri və gömrük ittifaqının tədricən formalaşması haqqında Sazişin imzalanmasıdır.

İkinci istiqamət - Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı və s. kimi beynəlxalq ticarət və gömrük təşkilatlarında iştirakıdır.

Nəhayət, üçüncü istiqamət Azərbaycan Respublikasının gömrük işi ilə hamılıqla qəbul edilmiş norma və təcrübəyə yaxınlaşması ilə bağlıdır.

Əgər əvvəllər malların buraxılması proseduru xarici ticarət subyektinin kim olduğuna əsaslanaraq müəyyənləşdirilirdisə, indi əsas meyar - konkret məhsuldur,

yəni razılaşmanın obyektidir. Ona görə, Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasının (XİF ƏH) əhəmiyyəti və rolu günbəgün artır.

Azərbaycanın gömrük orqanlarının təşəkkül tarixi göstərdi ki, ölkədə kifayət qədər qısa müddət ərzində gömrük xidməti fəaliyyət qabiliyyəti ciddi şəkildə artıb. Ölkədə gömrük işinin qanunvericilik bazası yaradılmışdır və hal-hazırda təkmilləşdirilir. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin doldurulması, gömrük işi sahəsində qaçaqmalçılıq və hüquq pozuntuları ilə mübarizə və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizmləri formalaşmış, şaxələnmiş gömrük infrastrukturunu formalaşmaqdadır.

Gömrük orqanlarının idarəetməsinin çoxsəviyyəli sistemi formalaşdırılıb. Gömrük xidmətinin kadr tərkibi formalaşdırılıb. Kompüterləşmə və informasiya təminatının elementləri gömrük orqanlarının fəaliyyətinə praktiki olaraq tətbiq edilir. Eyni zamanda, yuxarıda sadalanan şərtlərə cavab verən müasir gömrük xidmətinin yaradılmasının zəruriliyini, beynəlxalq ticarət və gömrük təşkilatına inteqrasiyası, bazar münasibətlərinin gələcək inkişafı, aparılan iqtisadi islahatlar şəraitində təsərrüfat strukturunun yenidən qurulması, yeni investisiya siyasəti, xarici iqtisadi fəaliyyət və səciyyələnən yaranır.

Beləliklə, gömrük işində inzibatçılığın təşkilati-idarəetmə əsasları mürəkkəb, dinamik inkişaf edən bir mexanizmdir. Gömrük işinin gələcək inkişafı Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyasının möhkəmlənməsi və inkişafı ilə bağlıdır.

Bu hal gömrük sistemə ziddiyyətli tələblər edir: XİF inzibatçılığın keyfiyyətini elə artırmaq lazımdır ki, bir tərəfdən xarici tərəfdaşları ilə xarici ticarət dövriyyəsinin yüksək sürətini təmin etsin, digər tərəfdən isə gömrük ödənişlərinin yığımının tam təmin etsin və gömrük qanunvericiliyinə əməl etsin.

Gömrük orqanlarının fəaliyyəti getdikcə daha mürəkkəb və geniş olan şəraitdə, həmçinin gömrük xidmətinin inkişafı üçün dövlət tərəfindən ayrılan resursların

həcmi azaldıqca, gömrük xidmətinin müasirləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması məsələsi xüsusilə aktual olur.

Beynəlxalq ictimaiyyət xarici ticarət əməliyyatlarının tətbiqi və səmərəli dövlət inzibatçılığının müasirləşdirilməsi üzrə zəngin təcrübə topladı.

XİF dairəsi, informasilaşdırma obyektı olaraq - böyük, müxtəlif tərkibli, bölünmüş, çoxsəviyyəli, açıq, məlumat yönündən qeyri-müəyyən makrosistemdir. Onu əmtəə və maliyyə axınlarının mürəkkəb strukturu, tənzimlənmə və özünü təşkilatının qarışıq mexanizmi, tənzimlənən və nəzarət olunan parametrlərinin böyük həcmi və böyük ölçüsü fərqləndirir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin qlobal inkişafın müasir meylləri qlobal harmonizasiyası ideyasını və tendensiyaları xarici iqtisadi fəaliyyət və gömrük işinin unifikasiyası, gömrük prosedurlarını üçün vaxtının azaldılması, gömrük sistemlərinin tərkibinə daxil olan gömrük texnologiyalarının və onun infrastrukturunun(27) standartlaşdırması və inteqrasiyası ideyalarını yaratdı. Ümumdünya gömrük təşkilatının (WCO) hesablamalarına görə bu ideyanın reallaşması indiki səviyyə ilə müqayisədə 20-25% beynəlxalq yük daşımalarının maya dəyərinin və vaxt itkisinin azaldılması vəd edir.

Gömrük qanunvericiliyi çoxtərəfli və kompleks xarakterlidir, buna görə hüququn başqa sahələrinin bəzi normalarından da istifadə edir. Məsələn, qaçaqmalçılıqla, gömrük qaydalarının pozulması ilə bağlı məsələlər İnzibati Xətalər və Mülki-Prosessual Məcəlləsinin hüquqi normaları ilə tənzimlənir.

Gömrük-hüquq nizamlanmasında qanunaltı aktlar əhəmiyyətli yerə sahibdir. Qanunaltı aktlar qanunlardan kənara çıxmamalıdır. Bu aktlar qanunlardan yararlanmağa və onları inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Bu aktlar Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçərək, qeydiyyat nömrəsi alır və təşkilati-hüquqi cəhətdən zəmanət qazanır.

Qanunaltı aktlar kəmiyyət parametrlərinə görə gömrük hüququnun daha çeşidli mənsələri hesab olunur. Bunun başlıca səbəbi gömrük qanunlarında daha çox müəllifi bilinməyən istinadların olmasıdır.

Azərbaycan ÜTT-yə üzvlüyə namizəd ölkə kimi, özünün gömrük siyasətini liberallaşdırmaqda davam edir. Lakin, bu proses tədricən həyata keçirilməli, azad ticarət siyasətinin ölkənin milli maraqlarına zərər verməsinə yol verilməməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, XIX əsrdə Britaniya İmperiyası azad ticarət siyasətini özünün siyasi silahına çevirdi. XIX əsrdə Böyük Britaniya dəfələrlə məğlub olmuş ölkələrə təzminat və ya ərazi güzəştləri əvəzinə azad ticarət öhdəlikləri qəbul etdirirdi. Məsələn, 1820-1830-cu illərdə Osmanlı İmperiyası daxilində baş qaldırmış və Yunanıstanın müstəqilliyi ilə nəticələnmiş üsyanı Böyük Britaniya dəstəklədi. Həmin dövrdə Böyük Briyaniya, Rusiya və Fransa ilə yunanların tərəfində Türkiyəyə qarşı müharibə aparırdı. Osmanlı dövləti daxilində separatist əhval-ruhiyyə çox güclü idi və müstəqil Yunanıstanın yaranması gələcəkdə İmperiyanın tamamilən dağılması təhlükəsini daşıyırdı. Lakin, İ. Vallerstaynın qeyd etdiyi kimi, Yunanıstanın müstəqillik əldə etməsi ilə, demək olar ki, eyni vaxtda Böyük Britaniya Osmanlı imperiyası ilə strateji saziş bağladı. 1838-ci ildə imzalanmış azad ticarət anlaşması əsasında hazırlanmış bu müqavilə üzrə, Britaniya Osmanlıni öz himayəsinə götürürdü və müqavilənin şərtlərinə əsasən, Türkiyə istənilən növ idxala 3%-dən yüksək, istənilən növ ixraca isə 12%-dən yuxarı rüsum qoymamağı öz öhdəsinə götürürdü(38). Sonradan bu strateji saziş Osmanlı imperatorluğunun dağılmasını həqiqətən yavaşlatdı. Məsələn, 1853-ci il və 1877-1878-ci illərin rus-türk müharibələri zamanı Böyük Britaniyanın Türkiyə tərəfində çıxış etməsi Balkan ölkələrinin müstəqillik əldə etmək prosesini xeyli ləngitdi. Lakin azad ticarət müqaviləsi, İ.Vallerstaynın qeyd etdiyi kimi, faktiki olaraq, Türkiyə sənayesini məhv etdi. İngilis müəllifin 1862-ci ildə yazdığı kimi, "Türkiyə artıq sənaye ölkəsi deyildi"(38). Nəticədə Osmanlı İmperiyası, iqtisadi və siyasi cəhətdən Böyük Britaniyadan asılı dövlətə çevrilmişdi, ona daxil olan ərazilərin

xeqli hissəsi (Kıpr, Misir, Fələstin) isə gələcəkdə Böyük Britaniya tərəfindən ilhaq edildi və Britaniya müstəmləkələrinə çevrildi. Tarixdə analoji misallar çoxdur.

Rusiya 1854-1856-cı illər Kırım müharibəsində məğlubiyyətindən sonra proteksionizm siyasətindən imtina etdi və 1857-ci ildə liberal idxal tarifi tətbiq edərək, azad ticarət siyasətini həyata keçirməyə başladı. İdxalın liberallaşdırılması nəticəsində Rusiyanın iqtisadiyyatında xarici borcun kəskin artması və ciddi maliyyə problemlər şəklində 20 ildən çox davam edən depressiya baş verdi.

1868-ci ildə Yaponiya ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən, o öz bazarlarını əcnəbilər üçün açmalı idi. Yaponiyanın 5%-dən yüksək idxal və ixrac rüsumları tətbiq etməsinə qadağa qoyuldu. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Yaponiyada da azad ticarət rejiminin tətbiqindən sonra yüksək inflyasiya və depressiya dövrü başladı. Bu fəsadlar 1877-1881-ci illərdə vətəndaş müharibəsi ilə nəticələndi(39).

1840-cı illərdən başlayaraq, Böyük Britaniyanın kontinental Avropa ölkələri ilə eyni zamanda həyata keçirdiyi xarici ticarətin liberallaşdırılması siyasəti sənaye üçün müsbət nəticələr göstərdi - 1842-ci ildən sonra sənaye artımı təmin olundu. Sənaye inkişafında başqa ölkələrə nisbətən böyük üstünlüyə sahib olan Böyük Britaniya, bir müddət rəqabətdən qorxmaya bilərdi. Lakin, Qərbi Avropa ölkələri XIX əsrin sonunda proteksionizmə keçdikdən sonra, azad ticarət prinsiplərinə sadıq olan Böyük Britaniyanın sənayesində böhran başladı. Bu hal sənaye ilə birgə ingilis kənd təsərrüfatını da sarsıtdı. Bunun nəticəsində İngiltərə aparıcı sənaye ölkəsi adını itirməyə başladı və XX əsrin əvvəlində sənaye məhsulu buraxılışının həcminə görə ABŞ və Almaniyanı özündən irəli buraxaraq, dünya ölkələri arasında 3-cü yerə keçdi.

1950-1960-cı illərdə ABŞ və Qərbi Avropanın proteksionizm siyasəti tətbiq etdiyi zaman müşahidə olunan sənaye artımı və rifahdan sonra, tamamilə fərqli dövr - durğunluq və böhranlar dönəmi başladı. Bu geriləmə 1967-69-cü illərin tənəzzülü, 1974-75 və 1980-82-ci illərin böhranları kimi özünü göstərdi.

1964-1967 illərin GATT çərçivəsində keçirilən beynəlxalq konfranslar yekununda proteksionizm siyasətinin yerinə müasir azad ticarət siyasəti gəldi. Əvvəlki tarixi dövrlərdə olduğu kimi, bu siyasət nəinki Yunanıstan və İspaniya kimi orta səviyyəli inkişaf etmiş ölkələrə, hətta Qərbin ən inkişaf etmiş ölkələrinə deindustrializasiya və rifah səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirdi.

ÜTT-dən əlavə, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı son onilliklər ərzində ölkələrə azad ticarət prinsiplərini qəbul etdirirlər. Belə ki, BVF-dən kredit almaq üçün "Vaşinqton konsensus"unun prinsiplərini yerinə yetirmək tələb olunur. "Vaşinqton konsensus"u prinsiplərinin ən mühüm müddəaları aşağıdakılardır:

- İstənilən ticarət maneələrinin aradan qaldırılması;
- Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi;
- Milli istehsalın dəstəklənməsi məqsədilə subsidiyaların ləğvi;
- Faiz dərəcələrinin azaldılması və milli valyutanın məzənnəsinin aşağı salınması vasitəsilə milli istehsalın stimullaşdırılmasına qadağa;
- Kapital hərəkətinə məhdudiyətlərin ləğvi(28)(40).

Başqa sözlə, BVF-nin qaydalarına görə milli istehsalın müdafiəsi və milli maliyyə sisteminin müdafiəsi sahəsində proteksionizmin istənilən növü, habelə dövlətin və dövlət müəssisələrinin iqtisadi həyatda bilavasitə iştirakı qadağan olunmuşdur.

3 il ərzində (1997-2000-ci illər) Dünya bankının baş iqtisadçısı vəzifəsində çalışan və BVF-nin bu sahədə təcrübəsinin və fəaliyyətinin nəticələrini bilavasitə izləyən D.Stiqlits belə qənaətə gəlir ki, 1980-1990-cı illərdə yuxarıda göstərilən qaydalara əməl edən ölkələr (Meksika, İndoneziya, Tailand, Rusiya, Ukrayna, Moldova) kütləvi işsizlik və yoxsulluq, cinayətkarlıq, ağır böhranlar və sənaye iflası ilə üzləşmişlər. Eyni zamanda, bu prinsiplərdən imtina edən və BVF-nin, həmçinin "Vaşinqton konsensus"unun qadağan etdiyi proteksionizm tədbirlərini tətbiq edən ölkələr - Çin, Polşa, Malayziya, Cənubi Koreya - daha yaxşı nəticələr əldə edə bilmişlər(40). Stiqlisin sözlərinə görə, "bu təsadüf deyil, qanunauyğunluqdur"(40).

Azərbaycan Respublikası özünün gömrük siyasətini müvafiq qanunvericilik aktları vasitəsi ilə tənzimləyir. Azərbaycan Respublikası prezidenti Cənab İlham Əliyevin fərmanları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları və Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ aktları gömrük münasibətlərini nizamlayan qanunaltı aktlardır. Prezidentin nizamlayıcı fəaliyyətinin aktivliyi əsasən Gömrük Məcəlləsi qəbul edilən zamana qədər təsadüf edir və bu vaxtlarda ölkə başçısının fərmanları gömrük münasibətlərinin əsas hüquqi tənzimləyicisi olaraq yerinə yetirilir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarıyla əsasən gömrük siyasətinin və gömrük hüququnun məsələləri nizamlanır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 iyul 2000-ci il tarixli 124 sayılı “Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında” qərarı; və yaxud 12 aprel 2001-ci il tarixli 80 sayılı “Azərbaycan Respublikası idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” qərarı və s. DGK, Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq, öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının bütün digər dövlət orqanları, təbəçiliyindən habelə mülkiyyət baxımından asılı olmayaraq idarələr və qurumlar, həmçinin vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan normativ aktlar qəbul edir, həmin normativ aktlar qanunvericiliyə uyğun olaraq tətbiq olunur.

Ümumi xarakterli normativ aktlar, onların özlərində ayrı müddət nəzərdə tutulmadığı halda, dərc ediləndən 10 gün sonra qüvvəyə minir.

Bundan əlavə, DGK-nin verdiyi qərarlar və normativ təlimatlar gömrük hüququnun mənbələrinə aiddir; bu komitənin rəhbərliyi gömrük orqanlarına məktub və göstərişlər də göndərmək hüququna sahibdir.

Dövlət müstəqilliyi, hər bir dövlətə öz gömrük məsələlərini birtərəfli qaydada daxili qanunvericiliklə nizamlamaq imkanı verir, həmçinin, gömrük siyasətinin beynəlxalq mahiyyəti, gömrük məsələlərini sazişlərlə və digər sənədlərlə

nizamlamanın predmeti edir. Bir dövlət öz gömrük məsələlərini həll etdiyi zaman digər ölkələrin maraqlarını nəzərə almırsa və ya yürütdüyü gömrük siyasəti başqa ölkələrə xələl gətirirsə, bu bütünlükdə xarici iqtisadi əlaqələri və beynəlxalq münasibətləri gərginləşdirə bilər. Bu halın nəticəsində “gömrük müharibəsi” yarana bilər. Beynəlxalq ticarətin inkişafına maneçilik törədən çoxsaylı yozucu gömrük formalizmi və müasir gömrük tariflərinin mürəkkəbliyi gömrük işi sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığı vacib edən əsas məsələlərdir.

Milli standartların unifikasiyası beynəlxalq hüquq prinsipləri və hökumətlərarası müqavilələrin nəticəsində ortaya çıxan normalara əsaslanır, və milli gömrük-hüquq sisteminin eyniləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi üçün münasib şərait yaradır. Beynəlxalq anlaşmaların və ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri gömrük qaydalarının eyniləşdirməsinin əsas vasitələridir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı əsasən Beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlıq, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin gömrük rəhbərləri şurası çərçivəsində əməkdaşlıq, və digər dövlətlərin gömrük orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlər əsasında əməkdaşlıq istiqamətlərində inkişaf edir.

Gömrük sahəsində tətbiq olunan normativ aktlara ilkin nəzarət daxili qanunvericiliyin qüvvədə olan beynəlxalq razılaşmaların qaydalarına uyğunsuzluq hallarını istisna etmək üçün mühüm rol oynayır.

Gömrük işi sahəsində nizamlama münasibətlərinin beynəlxalq təcrübədə bir sıra qaydalar qəbul edilib, onlara görə gömrük orqanı tərəfindən hər hansı sənədlərin qəbul edildiyi gün qüvvədə olan qanunvericilik aktları tətbiq olunur.

Gömrük sərhədindən hər hansı mal və nəqliyyat vasitəsinin qeyri-qanuni keçirilməsi halları müəyyən edildiyi zaman ortaya çıxan münasibətlərin nizamlanması üçün, həmin mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən faktiki keçirildiyi gün qüvvədə olan qanunvericilik aktları tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının 19 yanvar 2016-cı il tarixli 106-VQD və 107-VQD nömrəli Qanunları ilə Vergi Məcəlləsinə və “Gömrük tarifi haqqında” Qanununa müvafiq əlavələr və dəyişikliklər edildi. Bunun nəticəsində investisiya təşviqi sənədini almış sahibkarlar tərəfindən texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı əlavə dəyər vergisindən və gömrük rüsumundan, buğdanın idxalı 01.01.2016-cı ildən başlayaraq, 1 il müddətinə ƏDV-dən azad edilmiş, 2017ci il yanvar ayının 1-dən etibarən buğdanın idxalı növbəti 3 il müddətinə əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 6 may 2016-cı il tarixli 225-VQD və 226VQD nömrəli Qanunları ilə “Gömrük tarifi haqqında” Qanuna və Vergi Məcəlləsinə müəyyən dəyişikliklər edildi. Bu dəyişikliyə görə, yaradılan sənaye parkında müəyyən edilmiş fəaliyyətlə məşğul olan parkın rezidentləri tərəfindən əsas fəaliyyətləri məqsədləri üçün malların idxalı 2016-cı il mayın 1-dən 5-il müddətinə əlavə dəyər vergisindən və gömrük rüsumundan azad edilmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının 6 may 2016-cı il tarixli 227-VQD nömrəli Qanununu ilə tinglər və toxumlar, baytarlıq peraparatları, mineral gübrələr, suvarma qurğuları, bəzi laboratoriya avadanlıqları, xammal və materiallar və damazlıq heyvanların idxalı və satışı ƏDV-dən azad edilmişdir:

“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 22 aprel tarixli 744 nomrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Giriş-cıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi haqqında Əsasnamə” də dəyişikliklər edilməsi barədə” fərman layihəsi tərtib edilmişdir, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21.05.2016. tarixli 918 nömrəli Fərmanı və 12.12.2002. tarixli 823 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti haqqında” Əsasnamə”də dəyişikliklər edilməsi haqqında fərman layihəsi tərtib edilmişdir və Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 21.05.2016. tarixli 919 nömrəli Fərmanı qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı aşağıda sadalanan layihələri hazırlamış və Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılaraq aidiyyəti üzrə təqdim etmişdir:

- 1- Qanunvericilik aktlarının “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 21.05.2016. tarixli 920 nömrəli Fərmanına uyğunlaşdırılması üçün “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu,
- 2- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.06.2012. tarixli 646 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə”də dəyişiklik olunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı,
- 3- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12.01.2013. tarixli 7 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuş “Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi Qaydaları”nda dəyişiklik edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı,
- 4- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22.07.2014. tarixli 263 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuş “Gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsi Qaydaları”.

Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2016-cı il tarixli 401 sayılı qərarı ilə qüvvəyə minmiş “Qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi Qaydası”nın, “İxrac təşviqi şamil olunacaq qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə Siyahısı”nın və “Məhsulların növündən asılı olaraq ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq olunacaq Əmsallar” Dövlət Gömrük Komitəsi ilə razılaşdırılmış təklifləri nəzərə alaraq təsdiq edilmişdir.

Cari ildə Komitə aidiyyəti üzrə bir sıra normativ-hüquqi aktlar hazırlamış və icrasına başlamışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 11

mart 2016-cı il tarixli 100/049 sayılı Sərəncamı ilə “Gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydalarının metodikalarının və metodiki tövsiyələrinin təsdiq edilməsi haqqında” 31 oktyabr 2014-cü il tarixli 100/143 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydasının Metodikası”nın “Gömrük ödənişləri üzrə imtiyazların Təsnifatı” adlı 14 sayılı əlavəsində əlavə və dəyişikliklərin edilməsi təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 01.02.2016-cı il tarixli 100/018 nömrəli Sərəncamı ilə “Dəmir yolu nəqliyyatı ilə gömrük sərhədindən malların beynəlxalq tranzit xüsusi gömrük prosedurunda keçirilməsi üzrə tələblər” Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən dəmir yolu vasitəsi ilə keçirilən malların beynəlxalq tranzit gömrük proseduru altında yerləşdirilməsinə icazə verilməsi əməliyyatının daha da tezləşdirilməsi, gömrük sərhədindən keçirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin sürətləndirilməsi, gömrük nəzarəti üçün tələb olunan sənədlərin yoxlanılmasının daha səmərəli olması üçün təsdiq edilmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin 21.11.2016. tarixli, 100/197 nömrəli sərəncamı ilə “Gömrük xidməti ilə biznes subyektlərinin nümayəndələrindən ibarət İctimai Şuralar haqqında” Əsasnamə qüvvəyə minmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin 19.12.2016. tarixli, 100/221 nömrəli sərəncamı ilə “Gömrük sərhədindən keçirilən, hava gəmilərinin istismarı üçün zəruri olan ehtiyatlar hesab olunan malların bəyan edilməsinə dair Metodiki Tövsiyə” qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 2016-cı ilin 3 mart tarixli 100/050 sayılı Sərəncamı ilə “Malların mənşəyinin elektron sertifikatlaşdırılması sisteminin yaradılması və təbiiqi barədə” qərar təsdiq edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” 20 oktyabr 2015-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının

Qanununa əsasən, müəssisələrin audit yoxlamaları 01.11.2015-ci il tarixdən başlayaraq, 2 il müddətinə dayandırılmışdır(3).

Yaxın perspektivdə Azərbaycan Respublikası ərazisində, Ələt qəsəbəsində, Yeni Bakı Dəniz Limanı kompleksi yaxınlığında sərbəst zona yaradılacaq. Bu zonaya gətirilən mallar, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq, “Sərbəst zona” xüsusi gömrük prosuduru altında yerləşdiriləcəklər. Bu prosedur üzrə rəsmiləşdirilən mallara xarici ticarət siyasəti tədbirləri və bu malların gətirilməsi zamanı gömrük vergi və rüsumları tətbiq olunmur. Nəticədə, Azərbaycan sahibkarları öz istehsalı olan malların satılması və öz ehtiyaclarını ödəmək üçün lazım olan malların alınması üçün geniş imkanlara sahib olacaqlar.

Sadalanın faktlar bunu deməyə əsas verir ki, ölkədə gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazası mütəmadi olaraq, təkmilləşdirilir. Bu təkmilləşmə, əsasən, gömrük siyasətinin liberallaşdırılması yolu ilə, ölkənin qeyri-neft istehsal sahələrinin inkişafına və ixrac potensialının artırılmasına yönəlmişdir. Lakin, gömrük siyasətinin liberallaşdırılması ehtiyatla, milli maraqlara uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.

NƏTİCƏ

Gömrük siyasəti xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün dövlətin əsas alətlərindən biridir. Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində sətir proteksionist gömrük siyasəti ölkədə istehlakın kəmiyyətini və keyfiyyətini aşağı salar. Digər tərəfdən, xarici ticarətin həddən artıq liberallaşması, idxalı əvəz edən sahələrdə fəaliyyət göstərən yerli firmaları, ələlxüsus gənc sahələri xarici şirkətlərlə rəqabətdə əlverişsiz vəziyyətdə qoya bilər. Ölkəmizin inkişafının bugünkü vəziyyətində və yaxın perspektivdə xarici ticarətdə mülayim proteksionizm siyasəti tədbirlərinin tətbiq olunması milli maraqlarımıza tam cavab verir. Əsaslandırılmış mülayim proteksionizm siyasəti tədbirlərinin tətbiqi azərbaycanlı sahibkarların beynəlxalq kooperasiyaya və ixtisaslaşmaya cəlb

edilməsini təşviq edir, yerli və xarici istehsalçıların sağlam rəqabətini təmin edir, bununla da iqtisadiyyatda müsbət nəticələr əldə etmək imkanı yaradır. Dissertasiya işi gömrük siyasətinin tarixi təkamül prosesinin qanunauyğunluqlarının və bu siyasətin xarici iqtisadi fəaliyyətin daha effektiv tənzimlənməsinə təsiri mexanizmlərinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Aparılan araşdırmaların nəticələri göstərir ki, xarici iqtisadi və xarici ticarət fəaliyyətin yüksək səviyyədə tənzimlənməsinin təmin edilməsi ancaq gömrük sahəsində qazanılmış progressiv dünya təcrübəsinin tətbiq edildiyi hallarda mümkündür. Gömrük orqanlarının fəaliyyəti, əsasən, mal dövriyyəsi, rəsmiləşdirilməyə sərf olunan vaxt, gömrük vergi və rüsumlarının dərəcəsi kimi kəmiyyət göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. Bundan əlavə, gömrük proseslərinin obyektivlik, məxfilik, nöqsanların mövcudluğu, xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçılarının irad və şikayətləri və sair kimi keyfiyyət göstəriciləri var. Ölkəmizin gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərində mal dövriyyəsinin sürətləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmalı, həmçinin gömrük proseslərinin keyfiyyətini təmin etməlidirlər. Bu məqsədlə, gömrük siyasəti sahəsində mövcud hüquqi baza daim təkmilləşdirilməli, gömrük işçiləri sahədə ixtisaslarını artırmalıdırlar. Bundan əlavə, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları ilə ünsiyyət prosedurlarını öyrənmək, gömrük orqanlarının daxili prosedurlarını təhlil etmək və onları təkmilləşdirmək, gömrük proseslərinin texnologiyasını və idarə edilməsini təkmilləşdirmək, hüquq-mühafizə tədbirlərinin digər hüquq-mühafizə orqanları ilə birgə həyata keçirilməsinin taktika və strategiyasını razılaşdırmaq və nizamlamaq lazımdır.

Gömrük orqanlarının işinin xüsusiyyəti belədir ki, bir sıra hallarda, gömrük rəsmiləşdirilmələri zamanı buraxılmış səhvləri gömrük işçisi tək başına xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları ilə birbaşa təmas zamanı düzəldə bilmir. Ona görə də, gömrük nəzarətini həyata keçirən orqan, mal və nəqliyyat vasitələri haqda məlumat əvvəlcədən, sərhəddən keçən malın sahibi ilə təmasdan öncə sahib olmalıdır. Nəzarətin sürətləndirilməsi məqsədi ilə hazırda ölkəmizin gömrük orqanlarında öncədən, elektron bəyannamə təqdim etmə üsulu tətbiq olunur. Bu istiqamətdə fəaliyyət daha da genişləndirilməlidir. İstehlak bazarının qorunması

üçün tətbiq olunan himayədarlıq tədbirləri kompleksi istiqamətində dövlətin məqsədyönlü siyasəti daim təkmilləşdirilməlidir və xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının qaydalarını pozmadan, beynəlxalq sazişlər çərçivəsində hərəkət etmələri təmin olunmalıdır.

Ölkənin gömrük siyasəti ixracı stimullaşdırmağa, ixrac olunan malların çeşidinin artırılmasına, idxalın strukturunu yüksək keyfiyyətli malların xeyrinə dəyişməyə, eləcə də, həm idxal olunan malların, həm yerli məhsulların qiymətlətini aşağı salmağa xidmət etməlidir. Malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi və idxal/ixrac nəzarəti gömrük orqanlarının ən mühüm funksiyaları olmalıdır. Qarşıdakı dövrdə fiskal funksiya gömrük xidmətinin fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qalır. Sərhəddən keçirilən mallara görə qanunla nəzərdə tutulmuş bütün vergi və rüsumların dövlət büdcəsinə tam ödənilməsi təmin olunmalıdır. Azərbaycanın gömrük siyasəti ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsir edən bütün amilləri nəzərə alaraq qurulmalıdır. Bu gün demək olar ki, ixracın və idxalın inzibati tənzimlənməsi tədbirləri tamamilə aradan qaldırılıb və xarici ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol gömrük rüsumları oynayır, ixracat məhdudiyətləri minimuma endirilmişdir. Lakin ixrac kvotalarının və rüsumlarının ləğvi gömrük orqanlarının ixrac sövdələşmələrinə diqqət yetirməmək mənasına gəlmir. Məsələn, ölkədən kapital axımının qarşısı yalnız iqtisadi metodların hesabına alın bilməz.

İdxal rüsumlarının tətbiqində ölkəmiz dünya ölkələrinin təcrübəsi əsasında, milli maraqlarımıza uyğun gömrük siyasəti yürütməlidir. Bütün ölkələr milli istehsalı idxal edilən malları kəmiyyət məhdudiyətləri və gömrük vergi və rüsumları vasitəsi ilə müdafiə edir. Azərbaycan, ÜTT qarşısında götürdüyü öhdəliklərə uyğun olaraq, bundan sonra da, kəmiyyət məhdudiyətlərini tədricən azaltmalı, rüsum dərəcələrini mülayimləşdirməli eyni zamanda, vergi və rüsumların tətbiqi zamanı milli maraqlarımıza uyğun, differensiallaşdırılmış qaydada müxtəlif mallara müxtəlif rüsum dərəcələri tətbiq etməklə, selektiv proteksionizm siyasəti yürütməlidir.

SUMMARY

Subject of the thesis: Customs policy of the Republic of Azerbaijan and its improvement.

The thesis consists of an introduction, the conclusion of three chapters and a list of used literature. The main object of the dissertation work is the study of existing problems and directions of their solution of the customs policy of Azerbaijan in the conditions of globalization of the world economy and international economic integration of the country, increase of export potential of enterprises of the

Azerbaijan Republic and protection of producers from negative influences of external competition.

The first chapter is called "The social and economic essence of customs policy and the theoretical and methodological basis for its implementation." The first chapter analyzes theoretical principles for regulating export potential, its efficient use, and the importance of customs policy in the development of the national economy. In the second chapter, called "Stages of formation and the current situation of the customs policy of the Republic of Azerbaijan", the main development trends are considered and the characteristics of the existing customs policy positions in Azerbaijan are given. This chapter scientifically substantiates the situation of the customs policy in the implementation of the oil and gas strategy of Azerbaijan and the priority of export of the non-oil sector of the country's economy. The third chapter is called "The main directions of improving the customs policy of the Republic of Azerbaijan." This chapter explores potential solutions in the field of customs policy for economic diversification in the context of the global economic crisis and offers scientifically sound advice on improving the legal framework of customs legislation.

РЕЗЮМЕ

Тема диссертации: Таможенная политика Азербайджанской Республики и ее усовершенствование.

Диссертационная работа состоит из введения, заключения трех глав и списка используемой литературы. Главным объектом диссертационной работы является исследование существующих проблем и направлений их решения таможенной политики Азербайджана в условиях глобализации мировой экономики и международной экономической интеграции страны, повышения

экспортного потенциала предприятий Азербайджанской Республики и защита производителей от отрицательных влияний внешней конкуренции.

Первая глава называется «Социально-экономическая сущность таможенной политики и теоретическо-методологические основы ее реализации», В первой главе проводится анализ теоретических принципов регулирования экспортного потенциала, его эффективного использования, важность таможенной политики в развитии национальной экономики. Во второй главе, которая называется «Этапы формирования и современное положение таможенной политики Азербайджанской Республики» рассматриваются основные тенденции развития и дается характеристика существующим сегодня позициям таможенной политики в Азербайджане. В этой главе научно обоснованы положения таможенной политики в реализации нефтегазовой стратегии Азербайджана и приоритета экспорта ненефтяного сектора экономики страны. Третья глава называется «Основные направления совершенствования таможенной политики Азербайджанской Республики». В этой главе исследуются потенциальные решения в области таможенной политики для диверсификации экономики в условиях мирового экономического кризиса и предлагаются научно обоснованные рекомендации в сфере улучшения правовой базы таможенного законодательства.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

- 1) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin yaradılmasının 5-ci ildönümünə və gömrük əməkdaşlarının peşə bayramı gününə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda nitqi - Şəhriyar adına Mədəniyyət Mərkəzi, 30 yanvar 1997-ci il

- 2) Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı www.customs.gov.az
- 3) [Azərbaycanın Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi - Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası http://www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az)
- 4) [Ulu dil | Azərbaycan Dilinin Tarixi saytı http://www.uludil.gen.az/adr/017.php](http://www.uludil.gen.az/adr/017.php)
- 5) A.Ş. Şəkərəliyev, C.Q. Nuriyev, A.Ə. Əliyev. “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Qanun”, 2003.
- 6) «Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi». Bakı, “Qanun”, 2012.
- 7) [C.Q. Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M.C. Atakişiyev Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi.](http://www.uludil.gen.az/adr/017.php)
- 8) Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. <http://azertag.az/store/files/untitled%20folder/>
- 9) [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet saytı http://www.president.az/articles/8618](http://www.president.az/articles/8618)
- 10) Abdullayev E.İ. “İnzibati hüquq”. Dərslik. Bakı 2001.
- 11) Heydərov K.F. “Gömrük işinin əsasları”, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 2000.
- 12) Nuriyev C.Q. “Gömrük Hüququ”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Təfəkkür”, 2002.
- 13) Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı. <http://www.president.az/articles/21993>
- 14) [Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı. www.stat.gov.az](http://www.stat.gov.az)
- 15) [Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı http://www.economy.gov.az](http://www.economy.gov.az)

Rus dilində:

- 14) Кисловский Ю.Г. История таможенного дела и таможенной политики России / Под общ. ред. А.Е. Жерихова. –М.: РУСИНА-ПРЕСС, 2004.
- 15) Марков Л.Н. Очерки по истории таможенной службы. Иркутск, 1987. С. 10, 11.
- 16) Кулишер И.М. Очерки по истории таможенной политики. СПб., 1903;
- 17) Шапошников Н.Н. Таможенная политика России до и после революции. М.; Л., 1924.
- 18) Менделеев Д.И. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 г. СПб.
- 19) Соловьев С.М. История России древнейших времен. Т. 3. М., 1960. С. 47.
- 20) Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов, М., 2009, с. 440, 444.
- 21) Кузовков Ю.В. Мировая история коррупции, М., 2010, п. 19.2.
- 22) Ф.Успенский, История Византийской империи, Москва, 2002 г., т. 5, с. 259.
- 23) Райнерт С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. М., 2011, с. 332.
- 24) Интернет-издание Россия и Америка в XXI веке.
- 25) Зведре, Е. К. Глобальная система таможенного контроля и международный кодекс поведения Москва. Журнал Таможни//. № 7. 2014. с. 18-25.
- 26) Фергюсон Н. Восхождение денег. М., 2010, с. 329.
- 27) Таможенный кодекс СССР. М., 1991.

İngilis dilində:

- 27) R.Davis, The Rise of Protection in England, 1669-1786, Economic History Review, Vol. 19, 1966, 2, p. 309-314.

- 28) Schwarz L. London in the Age of Industrialisation. Entrepreneurs, labour force and living conditions, 1700-1850. Cambridge, 1993, pp. 89, 170, 95.
- 29) D.North, Chapter VII: Industrialization in the United States, in: Cambridge Economic History of Europe, Vol. VI, part II, ed. by H.Habakkuk and M.Postan, 1965, pp. 675-676.
- 30) P.Bairoch, Chapter I: European Trade Policy, 1815-1914, in: Cambridge Economic History of Europe, Volume VIII, ed. by P.Mathias and S.Pollard, Cambridge, 1989, pp. 91-92, 141.
- 31) Social Market Economy. Experiences in the Federal Republic of Germany and considerations on its transferability to developing countries, by A.Borrmann, K.Fasbender, H.Hartel, M.Holthus, Hamburg, 1990, pp. 71-72.
- 32) C.Cipolla, The Italian and Iberian Peninsula, in: Cambridge Economic History of Europe, Vol. III, ed. by M.Postan, E.Rich and E.Miller, Cambridge, 1971, pp. 414-418.
- 33) Galbraith J. The Great Crash 1929. Boston, 1979, p. 191.
- 34) W.Rostow. The World Economy since 1945: A Stylized Historical Analysis. Economic History Review, Vol. 38, No 2, 1985, pp. 264-274.
- 35) Wallerstein I. The Modern World-System III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s. San Diego, 1989.
- 36) S.Tsuru. Chapter 8: The Take-off in Japan, 1868-1900, in: Economics of Take-off into Sustained Growth. Proceedings of a Conference..., ed. by W.Rostow, London – New York, 1963, p. 142]
- 37) J.Stiglitz. Globalization and Its Discontents. London-New York, 2002.

